

Marijan Slabe, Ljubljana

Posvetovanje »Aktualni vidiki preнове naselbin na Slovenskem«

Uvodna beseda prireditelja

V ciklu programiranih posvetovanj Slovenskega konservatorskega društva, ki jih narekujejo tako potrebe po čimbolj smiselnem izvajanju spomeniškovarstvene dejavnosti kot po vključevanju le-te v družbeno stvarnost v smislu obstoječih načel, ki jih navaja novi zakon o varstvu naravne in kulturne dediščine, smo kot primarna uvrstili v spored nekatera strokovna srečanja, na katerih bo med drugim obravnavana tudi problematika sanacije in prezentacije grajskih objektov. Na njih so se doslej akcije izvajale v manjšem obsegu, saj zahtevajo izjemno visoka finančna sredstva. Posebno negativno se na teh objektih odraža to, da ima večina med njimi neustrezno funkcijo, nemalo pa jih je bilo v zadnjem času sploh opuščeni. Skratka, v tem položaju predstavljajo gradovi s pripadajočimi kompleksi gotovo eno izmed najbolj ogroženih zvrsti spomenikov. Sledilo naj bi posvetovanje o vprašanju varstva naravne dediščine. Novi zakon sicer enovito ureja sistem družbene skrbi za naravno in kulturno dediščino, vendar strokovnjakov za to doslej še zdaleč ni bilo dovolj, le manjše število je bilo zaposlenih na nekaterih zavodih za spomeniško varstvo. Številni problemi, ki se ob tem porajajo, prav gotovo še posebej poudarjajo nujnost programiranega posveta. Stanje etnoloških spomenikov je pravzaprav najbolj kritično. Med drugim jih najbolj ogrožajo zlasti stihijska urbanizacija, neustrezna adaptacija itd. Skratka, vprašanj v zvezi s tem je več kot preveč in razumljivo je, da smo v program vključili tudi strokovni sestanek o tej temi. Spomeniki delavskega gibanja in ljudske revolucije pomenijo »najnovejšo« zvrst kulturne dediščine. Sicer se je tu predvsem v zadnjem času premaknilo na bolj tako v načinu obravnave kot v številu akcij na njih oz. prezentacij itd. Nerešeno pa še vedno ostaja npr. vprašanje ustrezne prezentacije avtentičnih spomenikov. To bo verjetno ena izmed osnovnih tem

načrtovanega strokovnega zbora v zvezi s tem delom kulturne dediščine. Bili smo mnenja, da zasluži v omenjenem sporedu še posebno pozornost posvetovanje o prenovi naselbin na Slovenskem, zato smo ga tudi uvrstili na prvo mesto. K temu nas je napeljala žgoča problematika, za katero smo se v zadnjem času zavzeli tako močno, da smo ponekod ustvarili pravo nestrpnost. Prenova namreč ni preprosto in mimogrede rešljivo vprašanje, marveč je prav gotovo problematika svoje vrste, saj mora pritegovati različne stroke; med njimi zavzema eno izmed najvidnejših vlog prav konservatorska akcija. Vrednost njenega deleža pa bo toliko večja, kolikor bolj enotno in smotno bo zastavljen strokovni metodološki proces delovanja, kolikor jasneje bodo podane ter izpostavljene vrednote in cilji, ki nas vodijo. Želim, da v diskusiji ter v končnem ovrednotenju posvetovanja izzveni prav ta misel. Ne moremo več braniti izgubljenih iluzij v stroki; le-ta naj sledi svežim strokovnim silnicam, ki jih narekuje današnji spomeniškovarstveni kanon. Le tako bo v ta strokovni posvet posejano seme obrodilo pravi in žlahtni sad. Kot najpomembnejše prvine in sklopu kompleksne naloge o prenovi naselbin pri nas se moramo zavedati identitete spomeniške kulturne dediščine, ki je priča različnih družbenih in sociološko neenotnih časovnih razdobjih. Prav v slovenskem prostoru se pred nami zvrsti nešteto manjših in večjih naselbin, katerih dejanska prostorska vsebina se odraža z obrazom široko pogojene palete družbenih razmerij in stanj tako v preteklosti kot sedanjosti. To nas obvezuje, da se pri iskanju ustreznih izhodišč za dejansko podobo resnice današnjega časa in smisla človekovega obstoja v njem, nenehno zavedamo vzporednic med ohranjanjem in predstavitvijo kulturne dediščine na eni ter družbenimi cilji na drugi strani.

Nace Šumi, Ljubljana

Aktualni vidiki preнове naselbin na Slovenskem

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki preнове naselbin na Slovenskem«

Pojem preнове v posebnem, današnjem pomenu se je rodil po zadnji vojni ter ga uporabljajo, pogosto s sinonimi vred, po vsem svetu. Razlogi za živo perečo prenovitveno dejavnost so danes zlasti trije: velika rušenja v zadnji vojni, ki so v Evropi in mnogokje drugod po svetu povzročila občutne fizične okvare zlasti mestnih naselbin; dalje večdesetletna zapostavljenost starega stavbnega fonda, ki je pri nas v lastno škodo odločilno prispeval k zidavi novega; in končno nagli dvig civilizacijskih dobrin z nujno, da posodobimo ohranjeno stavbno dediščino. Prenova lahko sicer zajema tudi javne stavbe vseh vrst pa gradove in cerkve, vendar je v naših razmerah praktično omejena na stare in ostarele stanovanjske oziroma poslovno-stanovanjske stavbe.

Seveda prenavljanje samo ni izdajdba našega časa. V vseh zgodovinskih obdobjih so se posegi take vrste, torej posodobitve v fizičnem

standardu in oblikovni podobi vrstili skorajda v enakomernih časovnih razmikih, praviloma pa po obsežnejših katastrofah. V našem gradivu, kakor je znano, poznamo taka obdobja vse od poznega srednjega veka naprej. V načelu prenovitvene akcije nikoli povsem ne prenehajo; kar je bilo zgrajeno včeraj, bo jutri predmet preнове, do take mere živimo v pospešenem življenjskem ritmu z dvigom civilizacijske ravnine.

Vendar vsebina preнове, kakor jo pojmuje danes, ni istovetna z omenjenimi modernizacijami v preteklih časih. V arhitekturi zaznamujemo v zgodovinsko usmerjenem devetnajstem stoletju viden prelom; dotlej samoumevno in samozavestno izvedene modernizacije so postale spričo nove kritične zavesti vprašljive. Ni treba navajati velikih evropskih imen v potrditev te ugotovitve, lahko se zadovoljimo kar z mislimi, ki jih je o tem zapisal prvi visokošolski učitelj

umetnostne zgodovine na Slovenskem, Janez Flis, v svoji znameniti knjigi Stavbinski slogi (1865). Zavedal se je namreč problematičnega položaja ustvarjalcev na področju arhitekture, ki so vse devetnajsto stoletje na določen način obnavljali, variirali in kombinirali oblikovne dosežke starejših slogovnih smeri. Odtod je naraven sklep, da je treba varovati vse staro, kar kaže kakršnokoli likovno kvaliteto.

S tega izhodišča snujemo sodobne prenovitvene posege, ob katerih pa je seveda potrebno hkrati ponovno podčrtati, da pojem prenove ne vsebuje samo konserviranja ali obnavljanja starega, marveč hkrati posodabljanje. Temeljna dilema in zahteva sleherne prenove je ravno tehtanje obnovitvenih oziroma prezentacijskih del s posodobitvenimi. Skrajni primer prenove je lahko po eni strani prezentacija z nepomembno ali nevidno posodobitvijo, pri kateri je vse staro ostalo nedotaknjeno; druga možna skrajnost pa primer, ko smo zaradi modernizacije črtali spomeniške lastnosti objekta.

Cilj prenove je potemtakem podaljšanje življenja spomeniške dediščine kot nepogrešljivega deleža humanega okolja ob hkratni potrebni posodobitvi stavbnega fonda, ki s svoje strani tako podaljšanje zagotavlja. Obseg stavbne dediščine, s katero se dandanes kolikor toliko sistematično ukvarjamo, zajema zlasti mestne naselbine. Znano je namreč, da je dolgoletna tradicija popularizacije starih mestnih predelov že v začetku našega stoletja omogočila prve širše varstvene ukrepe. Dogajanje v Ljubljani po potresu 1895 je na vsem Slovenskem gotovo najznačilnejši primer že v mnogih ozirih sodobne prenovitvene akcije. Sorazmerno skromna gradbena dejavnost v naših mestih med obema vojnama, ki se je komaj kje močneje dotaknila starih mestnih jeder, ni pripeljala do kakih sistematičnih prenovitvenih snovanj. Zadovoljiti se je bilo mogoče z oblikovanjem varstvenih določb za naša najpomembnejša mestna naselja.

Nagla urbanizacija po osvoboditvi, zlasti od petdesetih let dalje, pa je družno z uvodoma omejenimi okoliščinami narekovala tudi pri nas prvič zares nujno sistematično pripravo na prenovo starega, ne samo starih mestnih jeder, ampak vsega starejšega stavbnega fonda. Vendar žal vse doslej skrb za prenovo v današnjem smislu besede zajema le urbana naselja. Za modernizacijo zgodovinsko pomembnega fonda v mestih so bili pripravljeni tako strokovni kakor politični in širši družbeni pogoji. Oboje pa nam manjka za vaše naselbine. Mogoče je sicer reči, da zorijo strokovni pristopi za natančnejšo evidenco in valorizacijo vaškega gradiva, popolnoma nejasna pa je strateška vloga vasi — kljub nekaterim podpreteklim poskusom v smeri varstva vasi in pripadajočih obdelovalnih površin za neokrnjeno in kar moč čisto agrarno proizvodnjo. Dokler se ta načelna okvirna vprašanja ne doženejo zadovoljivo, je domala nemogoče realno zasnovati obseg in možnosti prenove vasi.

Kako daleč smo še od razumevanja in spoštovanja kvalitet vaških naselbin, nam je nazorno pokazal v zadnjem potresu ne samo zaradi naravnih sil izgubljeni Breginj; isto nam kaže tudi polžev tempo prenove nekaterih odbranih krajev, na primer Štanjela, za katerega je bil prenovitveni načrt izdelan že pred desetletjem. Toda tukaj gre za izjemen utrjeni kraj, podobno kakor v Šmartnem v Brdih, kjer je potresni dinar uspešneje kakor kulturni vsaj nekoliko pospešil rešitev nekaterih ogroženih sestavin. Na splošno v vaških naseljih predvsem sem in tja uspevamo zadržati propad kake posamezne arhitekture, do varovanja in prenove celih naselij pa je še zelo daleč. Daleč je tudi do uveljavitve primerno učinkovitega splošnega režima.

Sicer pa ima prenova naših mest po vojni za seboj že zanimivo zgodovino. Za vsa naša mesta in nekatera druga naselja je spomeniškovarstvena služba izdelala različne razvide, podala vsaj grobe ocene in sodelovala pri razprava o funkcionalnem vključevanju starega v

novi, razširjene naselbinske celote. Res je stopnja preučitosti mest in mestne arhitekture od kraja do kraja različna. Ne smemo zamaščati resnice, da je naš študij te dediščine še mnogo premalo razvit in poglobljen. Zaradi tega moramo biti pri snovanju prenove, ki ima za prizadevo gradivo lahko zelo odločilne, celo uničujoče posledice, primerno previdni. To velja tudi za osrednjo arhitekturno zvrst, ki jo prizadeva prenovitvena akcija, za klasično meščansko hišo, ki združuje, kar je za mesto nasplošno značilno, pritlične poslovne prostore in stanovanja v nadstropjih.

Ta moment poudarjam prav posebej, ker je ena prvih večjih prenovitvenih akcij po vojni na ljubljanskem Mestnem trgu zaradi tedanjih investicijskih pogojev žrtvovala v skupini hiš stanovanjske etaže v korist poslovnih prostorov za obsežni rušenji notranje spomeniško pomembne prostorske organizme. V to smer se je iztekla v petdesetih letih sprožena prenovitvena dejavnost, ki bi v primeru, če bi jo nadaljevali, vodila do neprimerne zapoznele citizacije najdragocenejšega starega jedra v Ljubljani.

Vendar je v Ljubljani kljub zgrešeni smeri prenove v omenjenem času treba pozitivno oceniti okoliščino, da so si prizadevali za ohranitev vsaj lupin spomeniških stavb. Vse meje prenove pa seveda presegajo gradbeni posegi v starem Koperu, kjer so začeli preprosto rušiti stavbno dediščino ter radikalno spreminjati sam zazidalni sistem. Taka usmeritev seveda ni omejena samo na Koper. Vse do nedavnega smo jo lahko spremljali na primer tudi v Ljubljani, dokler končno ni prodrlo spoznanje, da je temeljni varstveni ukrep za naselbinske enote spoštovanje zazidalnega sistema vsaj v okvirnih črtah.

Do takih nezaželenih nasledkov in do zanikanja dediščine so nas v preteklosti pripeljale različne okoliščine, ki jim je največkrat botrovalo nerazumevanje ali celo odklonilno stališče do starega, kar je bila dolga povojna leta ena najbolj priljubljenih parol naših javnih občil. Nemajhen delež pri spreminjanju označene neugodne klime za varstvo zgodovinskih kvalitet ob prenovitvenih akcijah pa je prispevala spomeniška služba s tistimi deli, ki so komaj kje posegla v prostorsko urejanje posameznih stavb, pač pa so k novemu, bolje staremu življenju obujala zunanjo podobo arhitektur in celih mestnih ambientov. Prizadevanja za vračanje k stari barvni podobi mest so namreč naglo budila zanimanje za izvirno govorico arhitekture in s tem za kvalitete starega stavbnega fonda. Prav tako neposredno spodbudno so seveda učinkovale tudi različne objave o naših mestih. Vsekakor pa je bilo takih objav še vse premalo.

Zadnja faza prenovitvenih prizadevanj se je začela pred nekaj leti, ko so bili na temelju vsega dotedanjega dela ustvarjeni tudi novi materialni in izboljšani družbeni pogoji za tako dejavnost. Mislim na znano zbiranje sredstev znotraj stanovanjskih skladov, ki so začeli staremu vračati posojila poprejšnjih desetletij, ko smo na račun starega zidali novo. Zdaj je stopila prenova v svojo neposredno operativno fazo. V ta namen so bili izdelani tudi revitalizacijski ali prenovitveni načrti za različne kraje po Sloveniji, ki se uresničujejo sicer v zelo različnem tempu, ponekod pa tudi zastajajo.

Na splošno je mogoče reči, da smo ravnokar preboleli nekakšno preizkusno stopnjo prenove, ki nam narekuje kritičen pogled na doseženo. Brez posebnega poglobljanja je mogoče reči, da prenovitvena akcija ne bo mogla napredovati v zaželeni smeri, če ne bomo izboljšali dela v vseh njenih fazah: na stopnji strokovnih priprav, torej pri študiju in valorizaciji gradiva, pri snovanju programov in načrtov in ne nazadnje pri realizaciji sami.

Študijsko-raziskovalno delo za evidenco, razčlenitev in razvijno pojasnitev dediščine je potekalo (zlasti v Ljubljani) močno pod časovnim pritiskom, zaradi česar so bile nujno zapostavljene še kako potrebne temeljne raziskave v zaželeni širini; brez takih temeljnih študij pa

niso mogoče dodelane aplikativne priprave za potrebne prenove. Po drugi strani prav zaradi tega tudi ni bilo mogoče v zadostni meri zaporediti prispevka posameznih sodelujočih znanstvenih disciplin v funkcionalno zaporedje. In končno so take okoliščine preprečevale vnaprej do kraja razčiščena izhodišča ter usklajen interdisciplinarni pristop.

Že prve ožje diskusije o elaboratih posameznih strokovnih pripraviljalni ali poskusni, vzorčni fazi so razkrile nekatera odprta vprašanja o primerčnosti profila strokovnih pristopa k naselbinskemu gradivu, poleg normalnih tehtanj o uspešnosti zastavljenih nalog. Odpirajo se vprašanja o morebitnih prekrivanjih raziskav v nekaterih segmentih, hkrati pa tudi vprašanja o morebitnem potrebnem sodelovanju še kake doslej prezrte stroke; tako se na primer sama po sebi ponuja tudi pri nas razvijajoča se ekološka psihologija. Prav tako se na novo zastavljajo vprašanja o značaju vzorčne projektne ponazoritve tako za ožji konservatorski program kakor za možnosti funkcionalnih izrab oziroma sprememb. Z eno besedo: prenova nam ne le ponuja, marveč naravnost nalaga potrebo po kar moč temeljitem profiliranju deleža strokovnega sodelovanja in oblikovanja pobud. Vnaprej kaže v večji meri pospeševati tudi temeljne raziskave, brez naglice snovati osnovno topografsko delo ter prirejati elaborate za različne operativne akte prenove s primerno previdnostjo in prilagodljivostjo.

Že v tej fazi je treba v večji meri kakor doslej poudariti vlogo spomeniškovarstvene službe kot organizatorja vseh raziskav in predlogov, ki so v kakršnikoli zvezi s pojasnjevanjem in utemeljevanjem spomeniških lastnosti dediščine.

To še prav posebej velja tudi za pripravo projektov modelov z vsemi potrebnimi tehničnimi dopolnili, enako za izdelavo izvedbenih načrtov, pri katerih kajpak ne bo mogoče pogrešati bistveno večjega deleža ustvarjalnih moči prek natečajev. Monopol arhitekta konservatorja je rekonstrukcija, prek te sicer najzahtevnejše stopnje konservatorske sfere je treba odpreti vrata vsem poklicanim. Ob tem je seveda treba upoštevati cel sistem predpisanih standardov, tembolj, ker prenovo izvajamo tudi zaradi modernizacije. Vendar so nekateri standardi očitno popolnoma neprilagojeni fondu ter bi njihovo dosledno upoštevanje staro dobesedno uničili.

Med najbolj občutljivimi vprašanji je snovanje stališnih izboljšav in utrditev; kakršnakoli šablona je tukaj prav tako pogubna za staro substanco, pri iskanju idealno popolnoma nevidnih posegov pa smo še premalo prizadevni in zahtevni.

Ohranitev substance pa ostaja vrhovno načelo vse spomeniškovarstvene filozofije in politike pri vsakršnih posegih, tako tudi pri sodobni prenovi. Bilo bi tragično, če bi zaradi premajhne skrbnosti, iznajdljivosti in zahtevnosti po poti prenove staro nadomestili z rekonstrukcijami v taki meri, kakor so to morali storiti v mestih, ki jih je porušila vojna ali kaka druga katastrofa. To velja predvsem za posamezne arhitekture. Toda v ospredje mora v prihodnje močneje stopiti tudi širša naselbinska struktura z zazidalnimi posebnostmi ter lastnostmi sklenjenih ambientov. Za te kvalitete imamo še zmerom manj šolano oko kakor za arhitekturo v posameznem.

V zadnji fazi, pri realizaciji zasnovanih posegov, pri katerih si mora služba zagotoviti konservatorski nadzor, močno pogrešamo učečene izvajalske skupine. Nekateri poklici, potrebni za speljavo prenove, so domala izumrli. Prav tako je skoraj dramatično pomanjkanje cele vrste materialov, brez katerih ne more biti dediščini pravične prenove; ne izdelujemo gradiv, ki so potrebna tudi v velikih serijah, ker se baje pri nas izdelovanje ne izplača.

Svoj čas so bile v zraku zamisli o neki večji izvajalski organizaciji, ki bi bila lahko kos vsem slovenskim potrebam. Najbrž bo res, da razno-

likost Slovenije v neki meri preprečuje tako rešitev. Toda potrebna bi bila taka usposobljena izvajalska telesa vsaj v regijah. S tem pa smo se posredno dotaknili še nekega odprtega vprašanja, ki ga služba že dolga leta zaman skuša odstraniti z dnevnega reda.

Spomeniškovarstvena služba je danes dobesedno razbita v okoliše posameznih regionalnih zavodov, pogrešamo pa osrednjo institucijo, ki bi lahko v resnici vodila enotno strokovno politiko, zagotavljala resnično izmenjavo izkušenj in skrbela za sistematično usposabljanje kad-

rov, v sodelovanju z visokimi in drugimi šolami pa hkrati pomagala pri vzgoji naraščaja vseh potrebnih profilov. Reševanje teh prav temeljnih vprašanj je danes, ko je prenova postala trajna naloga, neodložljiva nuja.

Stane Bernik, Ljubljana

Spomeniško varstvo v procesu prenove

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Napovedani naslov mojega prispevka, ki je Spomeniško varstvo v procesu prenove, je bil izrečen v času, ko smo v ljubljanski Mestni galeriji postavljali razstavo o prenovi mesta z značilnim sloganom »Tudi vaše mnenje je pomembno za podobo mesta«. To poudarjam iz dveh razlogov: najprej zato, ker sem menil, da je morda ravno zdaj priložnost, da si javno zastavimo nekaj vprašanj v zvezi z vlogo in prispevkom naše stroke v procesu prenove. Tu mislim zlasti na probleme, ki se vežejo na Ljubljano. Drugič pa zato, ker že dolgo tega kaže, da je o nekaterih vprašanjih treba spregovoriti kritično in soočiti naše poglede in stališča. Več kot to niti ni vsebovano v mojem prispevku, kajti za temeljitejšo obravnavo bi vsekakor potrebovali več časa in bolj poglobljene priprave. Povem naj tudi, da pojmujem odgovornost spomeniškovarstvene stroke prav tako kot odgovornost umetnostne zgodovine in seveda drugih strok, ki jo konstituira, kajti praksa dokazuje nesmiselnost ločevanja. Ob tem gre predvsem za natančno razmejitev specifičnosti delovanja teh strok v vsebinskem okviru, ki ga načenjamo.

Izhajam iz dejstva, da je prenova mest zadnja leta z družbenega stališča dobila izjemen pomen, ki se kaže tako v poudarjenem interesu za življenje urbanističnih in arhitekturnih spomenikov kot tudi v izdatnejši gmotni podlagi, ki le-to omogoča. Prav zato, ker je prenova postala skupna zadeva nas vseh, je hočeš nočeš na najboljši poti, da v resnici postane **aktivna prenova**. Lahko bi rekli, da smo sprožili živ interes javnosti za podobo naših mest, ulic in stavb; tako konservatorji in umetnostni zgodovinarji nismo več edini, ki si prizadevajo za ohranitev zgodovinske podobe mesta, spomeniškovarstvena služba ni več predvsem krivec, ki smo jo za propadanje spomenikov, morebitne izgube ali napačne posege na spomenikih še nedavno tega dajali na sramotni oder, pa če je bila soudeležena ali pa sploh ne. Zdaj se postavljajo vprašanja drugače. Spomeniška služba prevzema v novih razmerah predvsem strokovno odgovornost. Ta je poudarjena in je v praksi kriterij za ocenjevanje njene učinkovitosti in družbene koristnosti. Prav zato se moramo vprašati, zakaj se nismo mogli kot stroka in služba dejavnije včleniti v proces prenove, ki je bil navsezadnje spodbujen metodološko in kot družbeno akcija predvsem iz vrst naše stroke. Problem se je predvsem zaradi samega obsega pokazal v svoji, lahko bi rekli kar krizni obliki zlasti v Ljubljani, ko utečena praksa zavoda nikakor ni omogočala, da bi ujeli korak z dinamiko prenove, ki se je v mestu začela izvajati. Preobremenjenost strokovnih delavcev z vsakodnevni upravno-administrativnimi zadevami utegne biti sicer na prvi mah kar pravišnji izgovor, zlasti pri obremenjenosti, kakršno si je nakopal prav ljubljanski zavod, dejstvo pa je, da se strokovna služba ni mogla včleniti kot eden pglavitnih nosilcev procesov prenove predvsem zaradi tega, ker v doslejšnjem delovanju strokovni aparat ni bil naravnani k metodologiji prenove, četudi je slišati nekoliko paradoksalno, da je bil ravno v okviru tega zavoda

narejen doslej najpopolnejši metodološki elaborat o prenovi. Mislim na Šumijevo Prenovo Ljubljane, ki je z javno objavo pomenila tudi temeljni prispevek k družbeni uveljavitvi te problematike v Sloveniji. Očitno je, da so nas družbene zahteve kot stroko zatekle nepripravljene; parcialne študije in nesistematična dokumentacija, ki zgovorno odsevajo pretekli status službe, so se pri kompleksnem pristopu, kakršnega predstavlja aktivna prenova, pokazale kot pomanjkljive in dostikrat neuporabne, zaradi česar je bilo treba začeti vse **ab origine**. O tem nas prepričuje omenjena razstava, ki pa nas je opozorila tudi na dejstvo, da je spomeniškovarstvena stroka izpustila iz rok povezovalno vlogo v procesu prenove. V mislih imam ne le **programsko-projektne naloge**, marveč tudi tiste bazične — se pravi **inventarizacijo, valorizacijo in kategorizacijo** —, ki niso bile vselej razvidne, bile pa so očitne v svoji posledični projekciji. Ob razstavljenih elaboratih so se ti problemi kazali v različnih oblikah in soodvisnostih, veliko je bilo podvojitve itd. Ko govorim o razstavi, se sicer zavedam, da gre za razgrnitev elaboratov, ki dokumentirajo le vmesno stopnjo strokovnega dela; ne gre torej za končni izdelek, ki bi nam omogočil sodbo o uspešnosti zamišljene prenove. Toda ob tem vemo, da je zgodovinsko jedro Ljubljane živ urbanski organizem, da se iz dneva v dan (kontrolirano ali nekontrolirano) vanj posega in spreminja njegovo podobo, da prav zaradi tega, ker je to »živ spomenik«, ni mogoče uveljavljati statične metodologije in še manj parcialnih postopkov, ki so sicer sami morda dovolj strokovno utemeljeni, so pa s stališča zgodovinskega jedra kot celote vendarle vprašljivi, ker premalo upoštevajo to, kar moramo poimenovati z že znanim pojmom **prezentacija**. Ta je s stališča prenove pač tisti končni cilj, ki bi moral zagotoviti vsebinsko naravno vizualno in doživljajsko celovitost urbane spomenika kot preudarno stališče stroke in družbe o dediščini, ki jo živimo, saj je v našem primeru **prezentacijski program** lahko le strokovno utemeljena in z družbenimi dejavniki dogovorjena oblika aktivnega varstva, ki je, če se izrazim v duhu Šumijeve Prenove Ljubljane, vsebinsko in posledično razmerje med **konservatorskim in funkcionalnim programom**. In ravno ob tem se seveda poraja vrsta pomislekov, ki sem jih prej navedel. Mnenja sem namreč, da bi se pri projektu prenove Ljubljane morale že v predstavljeni fazi izrisati nedvoumne usmeritve k tako postavljenemu končnemu cilju. Kaže, da smo javnosti, ki je prav tako dejavniki prenove, bržčas več objubili, kot smo ji uspeli pokazati. Zato je kljub našemu pozivu, naj s svojimi stališči sodeluje z nami, sodelovala manj, kot smo pričakovali in kot bi lahko. Prepričan sem, da je vzrok tej nedorečenosti v pomanjkanju dialoga in delovnih povezav med avtorji in ustanovami, ki uresničujejo projekt prenove. Tako se nam slej ko prej zastavlja vprašanje o profilu spomeniškovarstvene stroke v naslednji obliki: ali spomeniško varstvo konstituira različne stroke, ki z usklajeno in dopolnjujočo se

metodologijo proučujejo spomeniško in stavbno dediščino (govorim še zmerom v okviru prenove), zasledujejo iste vsebinske smotre (kar bi vsekakor utegnilo biti eden temeljnih konstitutivnih kriterijev spomeniškega varstva kot stroke)? V takem kontekstu bi bržčas bilo smotrno govoriti o umetnostnih zgodovinarjih konservatorjih, arheologih konservatorjih, arhitektih konservatorjih, etnologih konservatorjih, urbanistih konservatorjih, pa tudi politologih konservatorjih, sociologih konservatorjih ipd.

Tudi teamsko (interdisciplinarno) delo kot oblika združenega raziskovalnega in strokovnega prizadevanja terja bolj določno metodološko dogovornost in sodelovanje med strokami. Tudi na to nas opozarja razstava. Mogoče pa je seveda vztrajati tudi pri **avtonomiji strok**, kar ima pri delu, kakršno je prenova, prejkone obliko servisov, katerih storitve so, kot vemo iz življenja, drage in dostikrat nesolidne. To, o čemer govorimo, seveda niso le ljubljanske izkušnje; v takšni ali drugačni obliki jih srečujemo že od takrat, ko smo sprožili kompleksno raziskovanje in obdelavo urbanističnih spomenikov. Prenova je v tem smislu zaradi svoje zapletenosti toliko zgovornejši kazalec.

Vse to, kar pravkar načenjamo, je prejkone nasledek teoretične nerazvitosti naše stroke. Vsakodnevni prakticism, s katerim se ubadajo spomeniškovarstveni delavci regionalnih zavodov, je onemogočal temeljitejšo usmeritev k teoretičnim vprašanjem, četudi je treba povedati, da je vse, kar je bilo narejeno na tem področju, nastalo v zvezi z njihovim delom in v sodelovanju s strokovnjaki zunaj spomeniškovarstvene službe. Tako so pionirske raziskave in programiranja prenove, h katerim so bile pritegnjene tudi druge stroke, pozitivne pobude in dragoceni napor spomeniškovarstvene stroke. Tega se je treba vsekakor zavedati, res pa je, da do večjih dosežkov ne bomo mogli priti, če se zavestno in z občutkom večje odgovornosti za razvoj stroke v prihodnje ne lotimo tudi njene teoretične podstat. Prav zato se ni mogoče strinjati z nekaterimi dejstvi znotraj stroke. Omenil bom le dve, ki pa sta značilni za stanje, o katerem govorimo. Republiški zavod za spomeniško varstvo, za katerega smo leta in leta pričakovali, da se bo razvil v matično raziskovalno in dokumentacijsko ustanovo naše stroke, se je po očitni inerciji, ki ga je vseskozi obvladovala, dokončno prelevil v kadrovske okrepilno upravno službo, nedvoumno tako utemeljeno tudi v novem zakonu. Pobude v smeri teoretičnega raziskovanja so lahko le še bolj ali manj postranske ali »zasebniško« ukvarjanje njenih strokovnih delavcev. Isto velja tudi za restavratski oddelek, ki zaradi eksistenčnih razlogov ni nikoli mogel temeljiteje razviti raziskovalne dejavnosti, ki bi bila še kako koristna stroki; o tem zgovorno pričča tudi stanje nekaterih naših spomenikov. Drugo nič manj opozorilno dejstvo ni kronična odsotnost nalog s spomeniškovarstveno problematiko v programih RSS. Nekaj tém, ki smo jih doslej obravnavali — nosilci so bili praviloma prej imenovani »zasebniki« in ne spomeniškovarstvene

ustanove —, seveda ni moglo ustvariti dovolj trdnega temelja za resnejšo včlenitev spomeniškega varstva v razvojni program RSS. Iz povedanega sledi, da je mogoče opisani položaj preseči le, če se kadrovske okrepitve baza stroke. Ta ugotovitev je bila nekajkrat zapisana v srednjeročnih programih in dokumentih skupnosti zavodov za spomeniško varstvo, zato seveda ni mogoče trditi, da se v stroki tega ne zavedamo. Ob tem bi bilo vredno razmišljati tudi o predlogu, da se ustanovi **inštitut za spomeniško varstvo** kot oddelek ene od obstoječih organizacijskih enot stroke, morda tudi na univerzi, ki bi programiral, obenem pa tudi spodbujal in povezoval konservatorje pri sistematičnem raziskovalnem in teoretičnem delu. Sredstva za uresničitev teh programov bi bilo treba zagotavljati tako iz redne dejavnosti kot iz akcij in skladov RSS.

Rad bi se ustavil še pri dveh aktualnih problemih, ki vsak po svoje zgovorno izpričujejo našo nezadostno učinkovitost v procesu spomeniškega varovanja in posebej v prenovi kot kontinuiranem procesu. Oba sta značilna, ker znova dokazujeta predvsem našo metodološko nerazvitost.

O devastacijskih problemih smo že govorili in v zvezi z revitalizacijo bo o tem govor tudi na tem posvetovanju (mislim na referat M. Železnika). Verjetno ni treba posebej dokazovati, da smo v večini primerov, ko smo načenjali ta vprašanja, razpravljali najpogosteje le o posledicah za spomeniški fond, pa naj je šlo za urbane, arhitekturne ali za nepremične spomenike. Ugotavljali smo obseg nastale škode, prizadetost bivanja in lastnosti spomenika ipd., manj pa smo se spraševali o vzrokih in pobudah, ki povzročajo devastacijo. Vemo seveda, da je odgovor zajet tudi v pojmu kulture naroda, njegovi izobraženosti ipd. Vse to je bržčas res ključna vsebina problema, kajti v razmerju s kulturno dediščino se kaže naša kulturnost; bolj kot s temi ohlapnimi sodbami bi se kazalo ukvarjati z otipljivejšo členitvijo, odkrivanjem in utemeljevanjem vzrokov in nejevolje, ki pripelje do devastacije spomenika. Ta ni zmerom le v pomanjkanju kulture, včasih je tudi dokaz nepoštenosti, ni le v objestnosti in nerazumljivem poštenju po podiranju in uničenju, včasih je tudi posledica objektivnega delovanja neke stiske, nerazsodnosti takšnih ali drugačnih dobičkanosnih motivov, dostikrat neutemeljenih političnih prizadevanj in povzpetniških ambicij, pa tudi sklicevanja na pravice sodobnih ustvarjalcev ali pozidovalcev, med katerimi marsikateri najde ravno spomenik za prostor svojih neizživetih ambicij. Za vse, kar naštevamo, je veliko primerov, z njimi se nenehoma srečujemo, te zadeve so zmerom drugače obarvane in spolzke, da uhajajo izpod rok. Pod različnimi pritiski je marsikateri spomenik šel v pozabo tudi s podpisom odgovorne osebe iz spomeniškega varstva. Teh primerov ne kaže navajati. O njih vi, ki delate v praksi, veste veliko več kot jaz, zato gre morda meni beseda laže z jezika. Vemo pa tudi za primere, ko se je smrti obsojbi spomenika spomeniška služba uprla kljub pritiskom in »urgentnim« zahtevam te ali one vrste. Ko je namesto izgovora, češ, »saj

imamo podpis oziroma soglasje spomeniške službe«, bilo treba prevzeti odgovornost na lastna pleča in z lastnim podpisom povzročiti izničenje spomenika, se je dostikrat stvar zasukala drugače. Morda je to izraz prebujene zavesti, morda tudi kaj drugega? Vsekakor je iztek takšnih primerov dovolj značilen, da se kaže z njim podrobneje ukvarjati. Takšno raziskavo kaže bržčas opraviti skupaj s sociologi; verjetno se ne motim, če trdim, da gre za problemsko snov, ki bi morala biti v središču zanimanja sociologije kulture. Poiskati ustrezen odgovor tako zastavljenim vprašanjem pomeni tudi približati se nečemu, kar bi moralo dobiti obliko **preventivnega delovanja stroke**, ki ne more biti zoženo samo na popularizacijo kulturne dediščine, kot si to ponavadi predstavlja, marveč gre vsekakor za veliko bolj zahtevno nalogo, ki v vsej svoji kompleksnosti postavlja spomeniško varstvo v središče takšnega delovanja. Za uresničitev takšne naloge se je treba pripraviti in oborožiti, razširiti fronto delovanja in mu znotraj stroke poiskati primerno institucionalno obliko... Premik v tej smeri bi morda pripeljal do tega, da ne bi bili zgolj »gasilci«, kot največkrat slišimo.

Naslednji problem, ki ga želim načeti in postaviti v premislek, je podobne narave kot doslejšnji in je v neposredni zvezi s prenovi. Lahko bi celo rekli, da gre za doslej povsem prezrto poglavje v spomeniškem varstvu. Medtem ko smo za arhitekturo 19. stoletja in secesijo pokazali več razumevanja kot še nedavno tega, smo arhitekturno in urbanistično izročilo, ki je nastajalo v času med obema vojnama, malodane povsem izločili iz našega razmišljanja in ravnanja (da ne vselej, dokazuje uničenje četrti vil kranjske stavbarske družbe in seveda Fabianijev Jakopičev paviljon). Nekaj objektov smo sicer po nekakšni inertni metodologiji »spomeniških okolišev« uspeli zajeti z enim ali drugim spomeniškoarhitekturnim režimom, toda ta naključna dejstva nas vendarle ne smejo zavesti in nam zamegliti drugih, ki se kažejo v popolnem pomanjkanju stališč stroke do tega gradiva, ki mu danes vsekakor pritiče oznaka spomenikov. Ne le da nimamo nobenega sistematičnega pregleda nad tem gradivom, tudi takrat, kadar so ključni objekti tega obdobja ogroženi, se obnašamo kot da gre za povsem stransko vprašanje stroke, ki ga lahko odpravimo s površnim povpraševanjem o zadevi, z značilnim vprašanjem, »ali je to sploh kaj«. Na vsi srečo te stavbe zaradi svojega še zmerom dobrega gradbenega stanja zvečne niso tako napadene kot starejši spomeniški fond, toda njihov »samobrambni mehanizem« vendarle ni zanesljivo zagotovilo, da bodo zaradi našega malomarnega odnosa tudi preživele. Tako smo v Ljubljani že priče rušitvam nekaj pomembnih objektov (Tomažičeve vile ob Celovski cesti) ali popolnemu razvrednotenju objektov z novimi posegi (Costaperarijeve vile ob Levstikovi cesti). Tako je še celo Plečnikova tivolska promenada doživela povsem nerazumljivo in neodgovorno izničenje z betonskim prometnim koritom. To, da je ta prometnica v bistvu fizična pregrada med središčem mesta in parkom, ki si je ne bi privoščil nihče na svetu, ki zna ceniti

urbanistične prednosti svojega mesta, ne bomo govorili. To je stari greh našega mesta, in resnici na ljubo povejmo, da je strokovni svet ljubljanskega spomeniškega zavoda takšno prometno »atrakcijo« zavrnil. Žal je bil to, kot marskatero drugo podobno stališče, pač glas v prazno. Zmagala je miselnost, ki botruje devastacijam. Nekateri objekti, ki bi morali ostati živi pričevalci arhitekturne ustvarjalnosti tega obdobja, so prav tako obsojeni na uničenje (Mesarjeva vila ob Erjavčevi, Šubičeva vila ob Levstikovi ipd.), še več pa jih spreminja svojo podobo v nadrobnotih, spreminja se notranja organizacija prostora, zunanjsčine se predirajo z neustreznimi odprtini, ravne strehe dobivajo kapne kritine, kapno krite strehe postajajo ravne, o postranskem vprašanju, kot je barvitost zunanjsčin, pa tako ali tako ne kaže izgubljati besed. Izgovor, da ta arhitektura ni dovolj raziskana, ne more biti sprejemljiv; kljub temu da objav ni kdove kako veliko, so vendarle ključni spomeniki in urbanistične celote tega obdobja znani. Res pa je tudi, da spomeniško varstvo ni sprožilo raziskav in strokovnega dela v tej smeri, zaradi česar kaže pričakovati precejšnje težave, ko bomo prenovo v Ljubljani razširili tudi prek meja zgodovinskega jedra, kar se bo zgodilo že v prihodnjem letu. Ta problem pa vsekakor ni le značilnost ljubljanskega prostora, ampak se z njim srečujemo v vsej Sloveniji. Razkriva se v podobnih oblikah in z enakimi posledicami. Pač pa moramo poudariti, da so ponekod v Jugoslaviji naredili že bistvene premike v tej smeri in da so celo zaščitili nekatera arhitekturna dela, ki so nastala po vojni. Če smo samokritični, moramo pač priznati, da se je v našem pojmovanju sodobne arhitekture — tu mislim predvsem na slovensko konservatorstvo — malodane uveljavilo prepričanje, da je le-ta, kadar se penetrira v spomeniško zanimive prostore, nekakšen apriorni nebodigatreba; konflikti so takoj na dlani. Namesto da bi vztrajali na edino sprejemljivem stališču, da si je treba vselej prizadevati za arhitekturno kvaliteto, ki bo pomenila **sled našega časa**, podobno kot na primer baročna arhitektura označuje svojega, se takim sporočilom odpovedujemo in vztrajamo na nekakšnih splošnih načelih, ki naj bi bila zagotovilo posrečenega pozidavanja znotraj spomeniško zaščitenej področij. Namesto da bi vztrajali pri smiselnem dialogu sodobnega ustvarjalca z arhitekturnim izročilom, smo se opremili z nekakšnimi konstantami, ki so sicer opravičljive, kadar gre za zaščito globalnega videza spomeniških prostorov, so pa povsem nesmiselne in smešne, kadar jih na primer premočrtno uveljavljamo vsepovsod, tudi takrat, ko ni nobene spomeniške opore v prostoru, (to se je zgodilo prav pred kratkim na področju Ljubljane, ko je bil zavrnen projekt enega vodilnih slovenskih sodobnih arhitektov na račun nekakšne neskladnosti z okoljem, ki pa je v resnici tipičen primer devastacije in slabega okusa. Vprašajmo se tedaj, če morebiti ni v zvezi s takšnimi stališči podoba okolij naših mest in če ni s tem v zvezi tudi devastacija kulturne krajine.

Milan Železnik, Ljubljana

Revitalizacijska devastacija kulturnih spomenikov

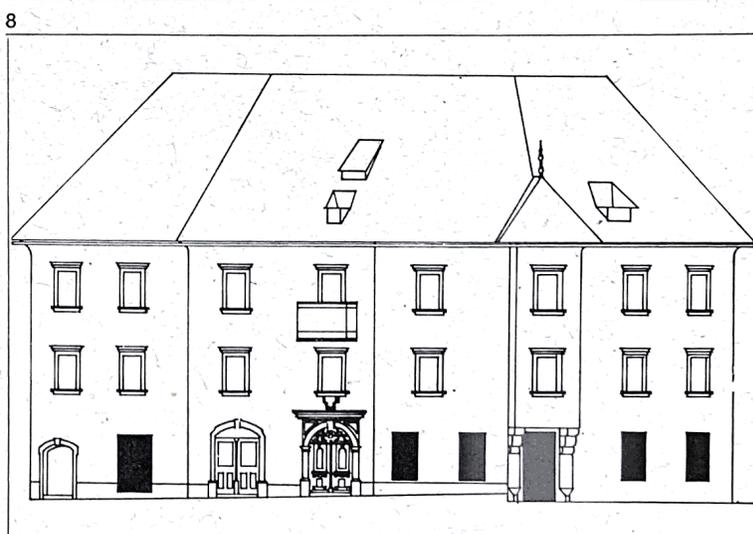
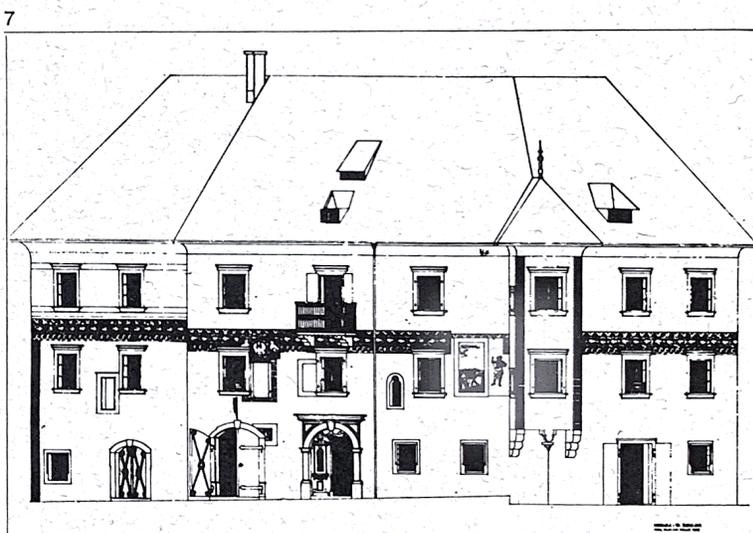
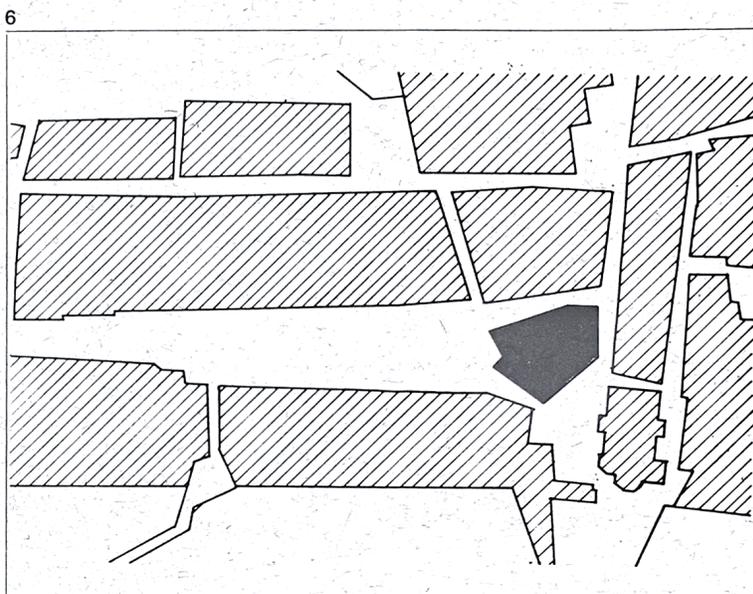
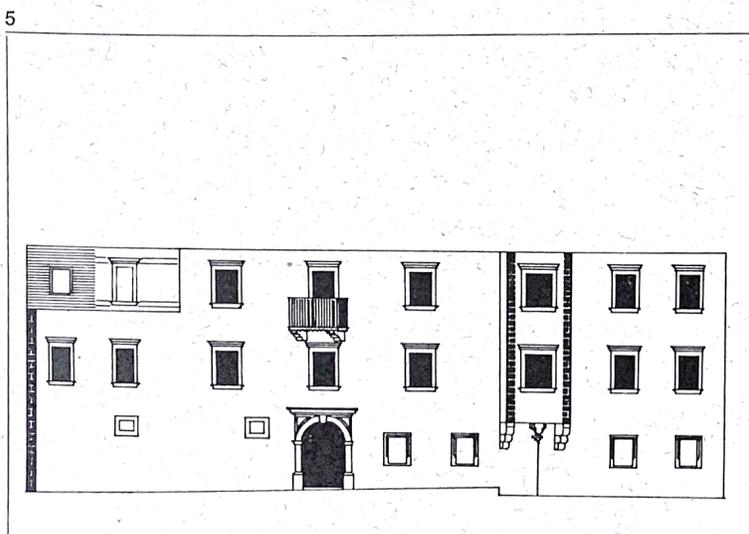
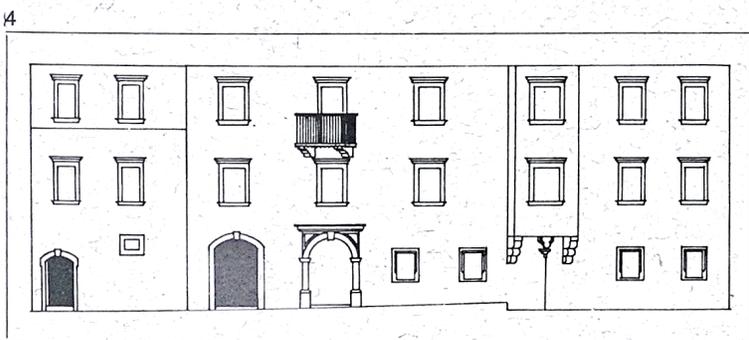
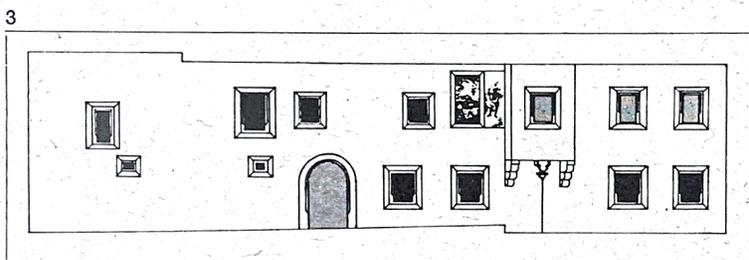
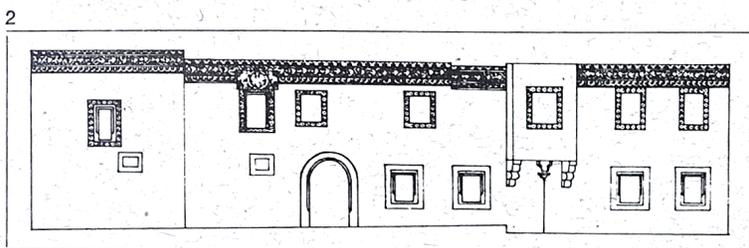
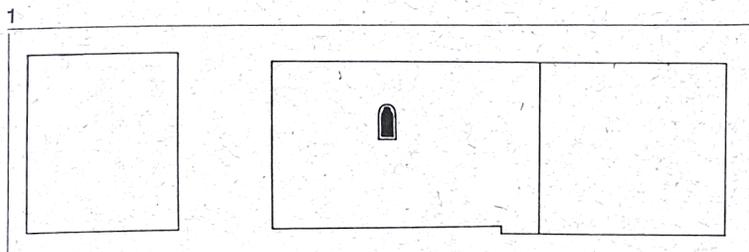
Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

V času, ko se zanimanje za kulturno dediščino po svetu vse bolj širi in se obenem množijo posegi na kulturnih spomenikih, velja opozoriti na poseben pojav, ki ga imenujemo revita-

lizijska devastacija. Gre za take spremembe na spomeniških objektih, ki pod geslom oživljanja uničujejo njihovo historično substanco. Te napake ne delajo samo amaterski prenavljalci

in tehnicistično usmerjeni projektanti, ampak tudi strokovnjaki iz ustanov, ki morajo skrbeti za kulturne dobrine. Zaradi velikega razmaha prenovitvenih posegov in zaradi vse večje po-

1.—5. in 7.—8. ŠKOFJA LOKA, Homanova hiša,
 skice stavbnega razvoja in fasadnih dekoracij
 s končno prezentacijo
 6. ŠKOFJA LOKA, Homanova hiša, situacija

zornosti, ki jo lokalne in državne oblasti posvečajo zlasti mestni prenovi, je treba revitalizacijski devastaciji posvetiti še posebno pozornost.

Pojem historična substanca označuje pri kulturnih spomenikih snov, iz katere so sestavljeni. Že izvorna latinska beseda **substantia** zajema v temeljnih pomenih poleg snovi same na primer v filozofiji tudi tako imenovano podstat ali nespremenljivo osnovo vsega, v figurativnem pome-

lokacija, njegova **površina kot** snovno opredeljena meja predmeta, **barva**, ki učinkuje na površini, in **svetloba**, ki omogoča vidno zaznavo. (1).

Ker prostor ne dopušča sistematične obravnave revitalizacijske devastacije v luči vseh naštetih elementov, se bomo omejili na podrobnejšo razlago samo enega izmed njih. To naj bo **površina**, ki je fizično tako natanko določena, da ne more biti nobenega dvoma, kje se

nu besede pa tudi bistvo ali jedro česa. Oznaka je torej nabita z dovolj enotnim pomenskim jedrom, ki nedvoumno razodeva pomembnost označenca. Da gre pri kulturnih spomenikih za historično, to je zgodovinsko substanco, torej za snov, ki je plod materialnih usledin v daljših časovnih razdobjih, je razvidno iz njihove definicije. Kulturni spomeniki so v slovenskem zakonu o njihovem varstvu opredeljeni kot »nepremični in premični predmeti ter skupine predmetov, ki so zaradi svoje arheološke, zgodovinske, sociološke, etnografske, umetnostne, urbanistične in druge znanstvene in kulturne vrednosti pomembni za družbeno skupnost«. Zakon tudi pravi: »Varstvo kulturnih spomenikov ima namen varovati materialno dediščino slovenske kulture ter drugih kultur na območju socialistične republike Slovenije...«

Vsekakor so kulturni spomeniki materializirani, torej predmetni pojavi raznih kultur, obenem pa zlepa niso celoviti, ampak so le ostaline preteklosti. Okrnjeni pa niso samo v fizičnem obsegu, ampak so največkrat neenotni tudi po oblikovni strani. Isti objekti so se lahko v stoletjih spreminjali, zato so polni sledov mnogih razdobjih. Raznolikost materialne kulture, ki se zlasti nazorno kaže v kompleksnosti urbanih kulturnih spomenikov, še povečuje mnogoplastnost historične substance. Opraviti imamo torej z izredno občutljivo snovjo, ki terjaja specifično obravnavo.

Varovanje integritete kulturnih spomenikov je pravzaprav varovanje historične substance. Pri tem so temeljne prvine fizične podobe kulturnih spomenikov konservatorju vodilo pri razbijanju sporočila, ki ga vsebuje kulturni spomenik. Te prvine so: **material**, iz katerega je spomenik izdelan, **oblika** predmeta oziroma objekta, njegov položaj ali **lega** v prostoru oziroma

objekt v prostoru konča oziroma začne. Ta meja med izdelkom in okolico je pravzaprav nekakšna lupina oblike. Ker je površina tako tesno povezana z obliko in je obenem nosilec barve, katere zaznavo omogoča šele svetloba, in ker material na poseben način določa tudi obliko, je prav ta element prvobitnosti tudi teoretsko še posebej primeren za interpretacijo vloge in pomena historične substance. Pri tem bomo osredotočili razmišljanja na arhitekturo in pri njej na površino zunanščine, na fasado.

V Sloveniji so fasade na splošno ometane, če izvzamemo del arhitekture v mediteranskem pasu ter nekatere objekte iz starejših stilnih razdobjih in lesena poslopja. Omet kot koža štiti stene, barve pa kot tanka povrhnjica prekrivajo to kožo arhitekture. V naseljih, predvsem pa v starih mestnih jedrih, spadajo skoraj vsa poslopja v tako imenovano raščeno arhitekturo. To so objekti, ki so se skozi stoletja spreminjali in prilagajali vedno novim človekovim potrebam. Ker niso nastali iz enega liva, ampak so plod mnogih adaptacij, je v njih skrita gena za stavbne zgodovine. Sledovi razvojnega procesa so prisotni povsod v zidovih in tudi pod talnimi površinami v zemlji. Pri tem seveda fasade niso izvzete. Nasprotno, prav na njih se še posebej zrcalijo slogovne menjave, saj jih niso samo prezidavali, ampak tudi večkrat barvali. Barvanje je pač najpreprostejši in najcenejši način, da lastnik pokaže svoj spremenjeni okus. Modne novice se tako najlaže uveljavijo prav na fasadah. Ker so, za razloček z notranjimi prostori, fasade na ogled mnogo številnejšim opazovalcem, je večja tudi njihova vloga pri širjenju novosti. Komunikacijski potencial fasad je v gosto naseljenih območjih očitna. Historična substanca kulturnega spomenika, nakopičena v

ometih fasad, je mnogoplastna in raznovrstna. Njena sporočilna vrednost je lahko tako obsežna, da včasih prekaša informacijsko vrednost samih zidov. V tanki plasti nekaj centimetrov globine so na površini starih fasad mnogokrat skriti podatki iz večstoletnega časovnega razdobja. Ti podatki so lahko tako kompleksni, da združujejo prav vse vrednote iz definicije kulturnega spomenika. Imajo torej lahko arheološko, zgodovinsko, sociološko, etnografsko, umetnostno, urbanistično, znanstveno in splošno kulturno vrednost.

Poglejmo primer iz Škofje Loke, kjer je med drugimi objekti, obnovljenimi ob tisočletnici mesta razkrila svoje skrivnosti tudi Homanova hiša na Mestnem trgu št. 2. Poleg adaptacije lokalov so obnovitvena dela leta 1971 zajela tudi prenovu fasad. Stavba na severni strani srednjeveškega trga je del urbanistično zelo pomembnega kareja. Njegova arhitektura kot trikotni vložek zapira trg. Vendar ozki ulici prostor povezuje na eno stran proti severnim vratom in gotskemu kamnitemu mostu, v drugo smer pa proti gotski župni cerkvi ter na nižjo teraso Spodnjega trga ob sotočju rek. Tako predstavlja urbanistično vozlišče prostorskih funkcij, ki že samo opozarja na dragocenost lokacije in s tem posredno na možnost večjih likovnih poudarkov tudi na fasadah stavb. Homanova hiša ima v zaključku Mestnega trga poleg urbanistično prostorske vloge tudi posebej poudarjen oblikovni pomen. To je edini stavbni sklop, ki ga lahko gledalec zajame z enim pogledom naenkrat v celoti, saj stoji v osi njegovega gibanja na vzdolžnem trgu. Tako nudi dolge poglede in možnost kontinuiranega postopnega dojemanja. Podobno vlogo so imela samo še podrta Poljanska vrata.

Z načrtnim sondiranjem sten, ki je teklo vzporedno z obnovo, ob stalni prisotnosti konservatorja in s takojšnjimi neposrednimi navodili obrtnikom izvajalcem, se je posrečilo prezentirati historično substanco stavbe tudi na fasadah. Raziskave ometov in površine zidov so pokazale, da gre za nepretrgan stavbni razvoj od srednjega veka do naših dni. Zasedujemo ga lahko na objavljenih skicah v naslednjem zaporedju:

1. Tloris kaže položaj Homanove hiše v urbanističnem tkivu mesta in njeno ključno lokacijo v zaključku trga. Stavbne črte so še srednjeveške, prav tako organizacija prostora.

2. Skica fasadnih mas iz najstarejšega razdobja ponazarja samostojno lokacijo dveh stavb, ki sta bili enonadstropni in ju razodeva pravilna zidava z značilnim zgodnjersrednjeveškim zastičenjem. Ozko, trilistno zaključeno šilasto okno je edini ohranjeni slogovni element iz tega časa.

3. Kasneje sta bili stavbi združeni, postavljen je bil vogalni fasadni pomol s figuralno konzolo, okna so bila kamnoseško obdelana, ohranila pa se je tudi originalna dekorativna poslikava teh oken. Levo od pomola sta bili odkriti dve freski. Starejša iz začetka 16. stoletja je ohranjena le do polovice in predstavlja figuro sv. Krištofa, mlajša pa kaže vojaka v značilni noši prve polovice 16. stoletja. Opremljena je z latinskim napisom: Non iudica de coloris. Iz tega razdobja je tudi dekorativna poslikava okrog okenc v prvem nadstropju fasadnega pomola.

4. V renesančnem razdobju so obdržali okenske odprtine na istih mestih, vendar je fasada dobila novo enotno dekoracijo. Pri tem so zlasti poudarili dekorativni pas podstrešnega venca, široke okenske okvirje in z naslikanim grbom še posebej okno v prvem nadstropju zahodne fasade.

10

5. V baroku so hišo povišali, namestili v nadstropjih večja okna, postavili balkon in opremili fasadni pomol s šivanimi robovi. Drugo nadstropje hiše, ki je v srednjem veku stala samostojno, je bilo v prvem razdobju baroka leseno. Pozidali so ga pozneje.

6. V devetnajstem stoletju so v pritličju prebili steno z dvema portaloma, sicer pa so bile fasade nespremenjene.

7. V začetku tega stoletja so pritličje opremili z večjimi okni in napravili vhod v slaščičarno z vogala. Figuralno konzolo izpod fasadnega pomola so namestili nad vhodni portal.

8. Zadnji načrt kaže fasado po spomeniški prezentaciji leta 1971. Za vsako od rekonstruiranih oblik oken ali fasadne dekoracije so bili na steni ohranjeni podatki, ki so dovoljevali utemeljeno rekonstrukcijo. (2)

Preiskovanje fasade, sondiranje sten, ugotavljanje plasti ometov in zlasti iskanje vsakršnih sledov dekoracije je dalo zanimiv rezultat. Ljudje so sprejeli prenovljeno hišo kot malo spomeniško čudo. Presenetila jih je pestra zgodovina stavbe, ki se je dotlej izgubljala v sivini skoraj enako pobarvane arhitekture Mestnega trga. Na svojski način je prav ta uspešna prenova povzročila še bolj poglobljeno zanimanje za kulturno dediščino, ki je bilo po zaslugi lokalnega Muzejskega društva dokaj močno že pred vojno.

Oglejmo si sporočilo historične substance na tej arhitekturi, oziroma njeno pričevalnost še s stališča spomeniških vrednosti, kot jih našteva slovenski zakon o varstvu kulturnih spomenikov. **Umetnostnozgodovinski** rezultat novih odkritij je pomemben v več smereh. Kvalitetna slikarja freske sv. Krištofa predstavlja povezavo s sodobnimi freskami v cerkvah. Mlajša slikarja s postavbo vojščaka je za slovensko gradivo važna

zato, ker se je iz tega razdobja ohranilo prav malo slikarjev, še posebej takih s profano vsebino. Slikana renesančno manieristična dekoracija je v tako bogati izvedbi pri nas tudi še redkost. Odkritja zadnjih let v Škofji Loki, na Gorenjskem in v obalnih mestih opravičujejo upanje, da so dekoracije pač še skrite pod beleži in ometi nepreiskanih stavb. Sivani robovi v kameno sivi barvi iz prve faze baroka dopolnjujejo že znano obliko fasadne členitve še pod vplivom renesančnih principov. Odkritje doslej najstarejšega gotskega okenca v mestu nakazuje uporabo te oblike tudi na drugih arhitekturah z enako zidavo. V področje zgodovine **urbanističnih** zasnov sodi hipoteza o pretežno zidanih stavbah v okviru obstoječih stavbnih črt na Mestnem trgu v srednjem veku.

Izrazito **zgodovinski** podatek razkriva freska sv. Krištofa. Ohranjena je le spodnja polovica slikarje. Leta 1511 je namreč naše kraje opustošil silovit potres, ki je razdejaval mnogo gradov na deželi in veliko hiš po mestih. Tedaj je bila poškodovana tudi freska. V letu potresa — terminus ante quem — je nastala svetniška podoba in obenem — terminus post quem — so naslikali vojščaka. Posreden zgodovinski namig o uporabi prostora v prvem nadstropju levo od glavnega portala daje z grbom označeno okno. Ker je isti grb ohranjen tudi na starejši konzoli pod ogelnim pomolom, gre očitno za kontinuiteto istega uporabnika.

Zanimiv **sociološki** podatek razodeva napis pod sliko vojščaka: Non iudica de coloris. Ne sodi po barvah. Avtor, najbrž popotni slikar, ki je znal vsaj za silo latinsko, se skoraj sramežljivo opravičuje, naj ne presojamo njegove umetnosti po barvah. Uporabil je namreč le zemeljske pigmente v zelo skopi barvni skali.

Znanstveno raziskovalno vrednost imajo ugotovitve o različnih načinih zidav ter o raznih vrstah ometov. Pričevalni so tehnološki podatki o slikanih dekoracijah. Freska sv. Krištofa je še prav srednjeveško solidna, mlajše slikarje pa so že slikane v mešani tehniki in kasneje le na belež.

Podatek o lesenem nadstropju, ki se je ohranilo še v baroku, ponuja primerjavo tudi za druge stavbe na tem področju. V resnici so bile pozneje, v okviru bolj sistematične prenovitvene akcije ob tisočletnici mesta, odkriti sledovi lesenih sten še na drugih hišah v mestu in tudi na gosposkem Placu. Na bolj kmetiškem Spodnjem trgu pa so se ohranile v Sloveniji edine doslej znane lesene stavbe znotraj srednjeveških mestnih obzidij. Torej gre tudi za **etnografsko** pomembno pričevalnost historične substance.

Pri raziskovanju fasad smo uporabili skoraj arheološko metodo sondiranja. Odkrivanje tankih plasti beležev in različnih ometov pač terja posebno natančnost. Le metoda, ki zagotavlja postopno in dokumentirano prodiranje k starejšim plastem, omogoča utemeljeno rekonstrukcijo.

Gotovo že naštetá dejstva dovolj prepričljivo dokazujejo **kulturno** in **znanstveno** vrednost arhitekturne površine na Homanovi hiši v Škofji Loki. Pa vendar velja razmisliti o teh podatkih še z vidika drugih elementov prvobitnosti kulturnega spomenika, kot so bili naštetí v začetku.

Prvi je pač **material**, iz katerega je spomenik zgrajen. Najstarejši del stavbe je bil slojevito pozidan s kamni iz apnenca, zaščitenimi z bolj grobim apnenim ometom. Omet okrog okna iz tega razdobja je bil dobro zgleden in mešan z živim apnom. Mlajši gotski zidovi so bili zidani že tudi z lomljencem, ometi pa so bili še vedno močno apneni. V baroku so uporabili opeko, ki je bila vezana z bolj peščeno malto. Razliko v poslikavi, ki jo kaže uporaba tehnike al fresco in tiste al secco, smo že omenili. Tudi železni deli na fasadi kažejo razloček v materialu. Vratne polute na portalih iz 19. stoletja so iz kovane železa z dekorativnimi rozetami. Kovana je tudi nadratna mreža, medtem ko je ograja na balkonu iz litoželeznih dekorativnih palic. Za edino novo odprtino na fasadi, ki jo je terjala funkcija slaščičarne s teraso, smo zato po stilni analogiji uporabili star kamnit podboj s starimi kovanimi vrati.

Legá posameznih stavbnih členov in slikanih dekoracij na fasadi je pomagala razbrati stavbni razvoj hiše. Tega bi seveda lahko ugotovili tudi z določitvijo položaja različnih vrst zidave. Vendar so prav slikani detajli dali možnost, da z njihovo originalno lego prezentiramo tudi posamične stopnje stilnega razvoja. Tako se široka dekorativna bordura, ki je nekdanj zaključevala enonadstropno stavbo, razteza zdaj vzdolž povišanih sten baročne nadzidave. Z grbom označeno okno že z lego v gosposkem nadstropju kaže na hierarhično posebej poudarjen prostor, ki razodeva svojo odlično funkcijo tudi navzven. Deželni grb najbrž pomeni, da gre za poseben, morda celo uradni prostor. S tem v zvezi je značilen položaj malih okenc levo od vhodnega portala. Položeni sta visoko v steno, z zgornjim robom segata precej nad višino sočasnih velikih kamnitih oken v pritličju. Verjetno gre za kaščo ali za skupno skladišče. Pod pritličnimi prostori je ohranjena večja klet z okencem iz istega časa, kar kaže, da je običajno kletno shrambo hiša že imela. Zanimiva je tudi lokacija freske sv. Krištofa. Naslikana je na steno nasproti ulice,

ki pelje na grad. Pričakovani bi, da bo podoba obrnjena proti trgu, k ljudem. Nekdaj je namreč veljala vera, da človek, ki tisti dan pogleda sliko in se priporoči svetniku, ne bo umrl nesrečne smrti. Še bolj zanimivo pa je, da so na isto mesto po potresu naslikali profani prizor. O širši vlogi lege Homanove hiše v urbanem tkivu mesta smo že razmišljali. Zgovoren je tudi položaj gotških oken v različnih višinah, ki kaže na različne talne nivoje v notranjščini. In končno je zanimiv tudi višinski zamik široke podstrešne bordure, ki se dvakrat zalomi. Enkrat zaradi likovne izravnave z borduro na južni steni in drugič kot posledica dejanske višinske razlike med prizidkom in nekdanjo samostojno stoječo hišo.

Oblika fasade in s tem posredno tudi arhitekture v mestnem prostoru je najbolj nazoren element prvobitne podobe spomenika. Kako se je masa arhitekture bistveno spremenila skozi stoletja, pač najbolje kažejo skice. Iz prvotnih dveh ločenih enonadstropnih zidanih stavb je nastala enotna podolžna hiša z vogalnim pomolom. Šilasto obliko okenske odprtine je nadomestilo pravokotno gotško okno s posnetim robom. Okna so bila tedaj po velikosti hierarhično diferencirana. Največje je služilo najbolj uglednemu prostoru, najmanjše najbolj zakotnemu. V naslednjem razdobju je slikana dekoracija okrog oken ta vtis še potencirala. Barok je vsa okna v nadstropjih po velikosti izravnal, z izjemo okenc v lesenem nadstropju. Hkrati je v baroku hiša dobila po vsej dolžini še drugo nadstropje, kar je vplivalo tudi na višinski izraz vsega tega, saj ima stavba v njem ključni položaj. Seveda so tedaj povišali tudi druge hiše. Motiv balkona je obogatil fasado, pa tudi portal v isti osi je dal hiši gospodski videz. Z vsemi naslednjimi posegi so na fasadah samo aktivirali pritlične prostore za lokale in skladišča.

Površini kot posebej pričevalnemu elementu prvobitne podobe spomenikov je posvečen temeljni del razmišljanja, saj govorimo o fasadi kot o površini arhitekture. Vendar ne bo odveč, da opozorimo tudi na drobne razlike v strukturi ometov in poslikav, ki imajo lahko precejšnjo vlogo v likovnem doživljanju celote. V prvem razdobju gre za površinsko strukturo apnenčastih skal, ki so zaščitene z grobim apnenim ometom. Grobi površini kamna ustreza tudi bolj hrapav omet. V razloček s to strukturo je okenski okvir napravljen iz fino zglajenega ometa. V gotiki je gladek apnen omet prekril vso stavbo in tudi kamnoseško obdelane okenske okvire. Dekoracije okrog oken v fresko tehniki so dajale celoti videz solidno obravnavane površine. Baročni ometi so bili bolj hrapavi in tudi beleži na njih nanoseni bolj pastozno. Zato pa so kontrastno učinkovale večje površine gladko zastekljenih oken in kovinski lesk železnih polken. Kamniti okenski okviri niso bili barvani, kazali so drobno hrapavo strukturo rezanega kamna. Prejšnje stoletje je prispevalo fino kovano površino vratnih poliut in prve izdelke industrijskega razdobja na balkonski ograji, z enakomerno ponavljajočo se litoželezno površino dekorativnih palic. Naše stoletje bi brez posega spomeniške službe osiromašilo fasado še za borne ostanke površinske strukture, kolikor so je ometi presegali pred obnovo, saj so nameravali stene prekriti s plastičnim obrizgom.

Barva ima na opazovalca poseben vpliv. Neposredno deluje na čustva in je v zgodovini likovne umetnosti ključna prvina. Seveda ne samo v slikarstvu, ki jo je vzelo v zakup, ampak tudi pri arhitekturi, čeprav je bila ob valorizaciji stavb večkrat zanemarjena. Na Homanovi hiši lahko zasledujemo stilni razvoj fasade tudi v njeni barvitosti. Tako je bila v najstarejšem razdobju zunanjsčina grobo prebeljena, pri čemer so kamni pač prosegali skozi plast beleža. Gotika je uveljavila slonokoščeno belo gladko osnovo stene in okraسته ter rdeče in črne črte ter pasove slikane okenske dekoracije. Živahna slikarija z upodobitvijo sv. Krištofa je v nasičenih barvah fresco buono tehnike delovala na toplem

ozadju celote kot pisana dragocena preproga. Renesancno manieristična dekoracija je učinkovala kot čipka na popolnoma belem ozadju stene. Sistem poslikave s črnobelim ornamentom okrog oken in pod večim zidcem je dal celoti hladni videz belega porcelana s temno borduro. Barok je v prvem razdobju ohranil belo podlago stene in vse vogale poudaril s kamenosivimi robovi, ki so posnemali pravilno položene ogelne kamne. Kamniti okenski okviri iz peščenca okrašto rjave barve pa tudi iz zelenega tufa so poživiljali balino stene. Enako je učinkoval kamnit portal. Ko so pozidali leseni del v drugem nadstropju, so ga prepasali s kamenosivo črto v višini okenske police in krilne plošče okenskega okvira. Pozneje so stene prebarvali svetlo okrašto, v devetnajstem stoletju sivo in spet okrašto. Barve sten so sčasoma postale bolj živahne, zato pa so zginile dekorativne členitve in ornamentalni pasovi. Prvotno nepobarvani les okenskih okvirov je sčasoma nadomestila rdečerjava zaščitna barva.

Svetloba se kot posebna prvina na arhitekturi lahko uveljavi predvsem z igro senc na zunanjsčini, veliko bolj pa seveda v notranjščini z razmestitvijo oken in z njihovo velikostjo. To je hkrati edini element, kjer lahko zasledujemo premočrten razvoj od temnega k svetlemu. Najstarejše okence je dovajalo v prostor kaj malo svetlobe. Soba je bila prav gotovo temna. Gotika je uveljavila poudarjeno hierarhijo okenskih odprtin, ki je bila povsem funkcionalna, saj so v prostoru z največjim oknom najbrž tudi pisali, v prostoru z lino pod njim pa ždeli v temi. Ta shema se je obdržala do baroka, ko so vsi prostori v nadstropjih dobili več svetlobe. Izravnane so bile nepravilnosti v oseh in v talnih nivojih. To je poleg likovnega poenotenja fasad povzročilo tudi enakomerno osvetljenje vseh prostorov. Meščanska stanovanja so bila v udobju izenačena. Devetnajsto stoletje je sicer v pritličju zarezalo dvojce portalov, ki pa sta bila zaslonjena z železnimi vrati in je svetloba prišla v notranjost pač le ob zlaganju robe v skladišču. V začetku tega stoletja so nastale največje okenske odprtine na stavbi, in sicer v pritličju za lokal slaščičarne. Sanitarni predpisi so opravili svoje, saj je še pri rekonstrukciji gotških oken v pritličju leta 1971 avtor imel težave s sanitarno inšpekcijo. Če ne bi iz funkcionalnih razlogov odprli v stari okenski osi vrat na teraso in s tem vsaj v poletnem času pridobili nekaj svetlobe, bi lokal prav težko dobil obratovalno dovoljenje.

Tudi razmišljanje o vlogi posamičnih elementov prvobitnosti na raziskani fasadi je odprlo nove poglede na gradivo. Razbrali smo govorico drobnih podatkov, ki so združeni v celoto dali prepričljivo sliko stavbne zgodovine. In ta zdaj ni ohranjena samo v zapiskih in poročilih strokovnjakov, ampak je prezentirana na objektu samem. Dana je v branje ljudem, ki hodijo mimo. Nekateri jo bodo hitreje razumeli, drugi počasneje. Vendar je knjiga stavbne geneze zdaj odprta. Ljudje se lahko naučijo novega jezika. Znanje vsakega novega jezika pa človeka obogati.

Zdi se, da je pomen kulturnega sporočila ometov in slikarj na fasadah z opisanim primerom dovolj nazorno predstavljen, da si lahko zamislimo veliko izgubo, če bi stavbo slekli in jo na novo ometali iz »prenovitvenih« razlogov. Pa vendar pogledimo še en primer iz večjega regionalnega območja. Sporočilno vrednost historične substance na fasadah je pokazala tudi raziskovalna akcija na Tolminskem. Katastrofalni potres leta 1976 z epicentrom v Furlaniji — Julijski krajini je segel tudi v Slovenijo. Porušene in razmajane so bile številne hiše v mnogih naseljih. Posebna ekipa, ki so jo sestavljali konservatorji-slikarji in kiparji ter konservator etnolog-umetnostni zgodovinar, je sistematično evidentirala ter dokumentirala freske in fasadno dekoracijo na vsem prizadetem območju. Najbolj ogrožene slikarije so tudi sneli. Evidentirali so nad sto dekorativnih in figurálnih poslikav na hišah. Raziskave so prevrednotile doslej premalo upoštevano fasadno slikarstvo

na kmečkih poslopih. Akcija je dala bistvene prispevke na področju etnologije, umetnostne zgodovine, tehnološke slikarstva in restavracije ter konservatorske metodologije. Predvsem pa so bila dana konservatorska izhodišča za praktično prezentacijo.³ Žal je bila zamujena priložnost, da bi takoj po prvem potresu pričeli sanirati ogrožene hiše po metodi, ki jo je predlagala spomeniška služba. Tako utrjene bi držale drugi potresni val in historična substanca pomembnih urbanih spomenikov, predvsem Breginja, bi bila večinoma ohranjena. Na tak način so slovenski strokovnjaki v Furlaniji utrdili močno razmajano hišo, ki je zdržala drugi potres. Izkušnje ob tej katastrofi s pridom uporabljajo pri obnovi Črnogorskega Primorja, kjer so se leta 1979 prav tako razdivjale podzemeljske sile narave.

Vendar so potresi v življenju kulturnih spomenikov izjemni dogodki zunaj našega vpliva. Zato pa lahko preprečujemo revitalizacijsko devastacijo, ki se usodno širi. Vsak terenski konservator lahko iz svoje prakse našteje ducat primerov, ko so med prenavo uničili historično substanco. Pri tem ne gre za običajne frontalne napade na stare mestne predele, ki jih uprizarjajo tehnokrati zaradi prometa in tudi ne za bohoto no razraščanje slabo oblikovane arhitekture na starih lokacijah. To sodi pač v področje skoraj »normalne« borbe med tehnološko usmerjeno civilizacijo in humanistično poudarjeno kulturo. Nevarnost prenovitvenega opustošenja prihaja od ljudi, ki se tako ali drugače strokovno ukvarjajo s prenavo starih mestnih jader in posamičnih stavb. Nevarnost je prekrita z dobrimi nameni, z gesli o varovanju starih vrednot, z organizirano akcijo krajevnih oblasti ali manjših interesnih skupin. Pri tem nastajajo prenovitveni koncepti, ki po nepotrebnem žrtvujejo posamične stavbe ali njihove dele. Največ historične substance pa uničijo med izvajanjem del. Spomeniško slabo nadzorovana prenova je temeljni vir nepopravljivih napak.

Vzroki za devastacijo so različni. Predvsem nevednost, spomeniška neosveščenost, nasilje tehnokratskih projektantov, teoretično nerazčiščeni konservatorski pogledi, podcenjevanje pričevalnosti vseh plasti spomeniške strukture, pomanjkanje strokovnih izvajalcev. Povod so lahko tudi nestrpne želje političnih skupin, ki si hočejo s hitro akcijo pridobiti simpatije prebivalcev. Vedno bolj je prisotna tudi dirka za dobičkom. Stari mestni predeli so postali zanimivi na trgu investicij in prekupčevanja. Ta mehanizem pa deluje z železno logiko računalniškega robota. Zato je dragocen vsak glas, ki opozarja na nevarnost, da pod plaščem prenove siromašimo historično substanco spomenikov. Kulturni spomeniki so namreč nenadomestljiva vrednota, ki postaja v množici novogradenj še toliko bolj pomembna, saj veljajo zanjo skoraj že pravila manjšinske zakonodaje. Varujmo integriteto historične substance kulturnih spomenikov.⁴

OPOMBE

¹ V avtorjevem prispevku »Varstvo integritete kulturnih spomenikov, oddanem za objavo na 5. Generalni skupščini ICOMOS v Moskvi leta 1978 so bile teoretsko opredeljene temeljne prvine fizične podobe kulturnih spomenikov. Tekst je bil objavljen v Sintezi 53/54, Ljubljana 1981, str. 65–66. Primerjaj tudi avtorjev članek: »O prvobitni podobi likovnih spomenikov in nekaterih aktualnih nalogah spomeniškega varstva«, Varstvo spomenikov — Protection des monuments VIII, Ljubljana 1982, str. 48–55.

² Skice fasad in tlorisa so delo O. Kolarja in J. Zelenika.

³ Raziskovalno znanstveni rezultat tega dela je naloga: »Likovna opredelitev in tehnološke značilnosti slikanega in plastičnega dekorja, stenskih slik in plastik na ogroženi arhitekturi na potresnem območju na Tolminskem, Idrijskem in Novogoriškem«. Nosilci naloge: F. Kokalj, I. Bogovčič, dr. I. Sedej s sodelavci: I. Fidler, M. Vuković, M. Vilar, P. Mali; tehnični sodelavci: Zaubeč, Ambrožič, Store, Kelemendi, Tipkopis na Raziskovalni skupnosti Slovenije, Ljubljana 1980.

⁴ Članek je bil napisan leta 1980 za Zbornik v čast Pieru Sanpaoliesiju, ki ga bo izdal Inštitut za zgodovino arhitekture in restavracije na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Firenzah.

Mesto etnologije v prenovi mestnih in vaških naselij

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki preнове naselbin na Slovenskem«

Mesto etnologije v prizadevanjih za prenovi bi moralo biti določeno že s samo opredelitvijo stroke. Vendar pa je treba to opredelitev kar naprej ponavljati in se na tak način samopotrjevati; tudi v družbi bolj ali manj sorodnih strok, kar dokazuje, kako slabo je njihovo medsebojno poznavanje. Ker je prenova interdisciplinaren proces, se v zadnjem času zdi, da je pojasnjevanje mesta, vloge ali potrebnosti etnologije v teh okvirih spet na dnevnem redu. Večkrat so po sredi tudi povsem praktična vprašanja, npr. financiranje (!). Za okvire preнове ni brez pomena opredelitev stroke, ki raziskuje ljudsko ali množično kulturo in vsakdanji način življenja v vseh obdobjih zgodovinskega razvoja. Historizem narekuje genetično, razvojno raziskovanje življenjskega sloga tako v mestnih kakor tudi vaških naseljih ali drugih zaključeni območjih. Omenjena izhodišča stroke pa so se do danes dokaj skromno uveljavila celo na tistih področjih, ki so najbolj neposredno povezana s prenovo — med drugimi tudi v okviru spomeniškega varstva. Razpravljanje o vzrokih te neuveljavljenosti ni naš namen; gotovo pa je treba iskati odgovore (in seveda najti rešitve) tudi v subjektivnih, zastarelih naziranjih zunaj stroke same, opredeljevanjih s pomočjo diskvalifikatorskih argumentacij (ki se najpogosteje ustavljajo na podobnostih s sociologijo), ne nazadnje pa so najbrž vzroki tudi v neustrezno rešenem kadrovskem vprašanju in morda še kje.

Metodologija in metodika etnološkega deleža pri prenovi, ki jo pojmujemo kot interdisciplinaren proces, sta morda nekoliko bolj izdelani za prenovi mestnih naselij. Lahko bi dejali, da smo že prišli tudi do nekaterih rezultatov, še bolje spoznanj. Z nekaterimi korekturami, ki jih prinašajo spoznanja ob novih prenovitvenih akcijah, danes že lahko govorimo o specifičnosti etnološkega pristopa pri prenovi mestnih naselij. Le-ta temelji na **razkrivanju zakonitosti razvoja odnosov med človekom in njegovim fizičnim-bivalnim in socialnim okoljem**. Razmerja človek-stanovanje, človek-stavba, človek-naselje, človek-širše okolje in podobna, vsa seveda pojmovana razvojno, so po dosedanjih izkušnjah izhodišča za določanje etnološkega deleža pri prenovi. Skratka, gre za ugotavljanje kontinuitete in različnih načinov bivanja v konkretnih »stilnih« lupinah in okoljih. Norme, okusi ali mode umetnostnega oblikovanja zunanjega in notranjega okolja so bile v vseh obdobjih zgodovinskega razvoja v dialektičnem razmerju s človekom in njegovim načinom življenja, tudi z njegovim bivalnim slogom. Ugotavljanje preteklih zakonitosti, pozitivnih in negativnih, primerjave s poznejšimi in sedanjimi, dajejo primerne nastavke za načrtovanje preнове, tj. za vključevanje historičnih okolij, lupin in življenjskih sestavin (tudi kvalitet) v sedanje življenje. Seveda pa prenovitveni proces že zaradi svoje interdisciplinarne naravnosti zahteva vzporedno ali »mrežno« planiranje različnih ukrepov in družbenih gibanj, kot so sprotna in stalna vzgoja prebivalstva, animacija in klinično terensko delo z nosilci preнове — to je z ljudmi, ki bodo pripravljani to »zgodovino« sprejeti in z njo tudi živeti (primerjaj: Slavko Kremenšek, Uvod v elaborat o Cankarjevem nabrežju, Prenova stare Ljubljane, I. kare, Ljubljana 1981). Brez prave navezave prebivalcev na značilnosti nekega naselja, ki ga želimo prenoviti, prenova ne bo dosegla svojega namena. Razen tega bo uspešna le tista prenova, ki bo ob prenovljeni arhi-

tekturi vzporedno posegla tudi na področje preнове načina življenja ljudi, ki v nekem obravnavanem območju živijo. Menda so nekateri manj slavni primeri iz naše dosedanje prakse lep primer in potrdilo naših izhodišč.

Za delo pri prenovi mestnih naselij ima slovenska etnologija že nekaj izkušenj in rezultatov. Dosedanja sodelovanja stroke pri posameznih prenovitvenih načrtih so bila bolj ali manj uspešna v Izoli, Radovljici, Krškem, Ljubljani in še kje. Na drugi strani pa so bile tudi take prenovitvene akcije, ki etnološkega vidika niso upoštevale. O vseh dosedanjih akcijah je bilo že veliko izrečenega in napisanega, v našem prispevku pa želimo predvsem opozoriti na področje, kjer je bil etnološki vidik skoraj neupoštevan. To so **vaška naselja** ali bolje agrarni prostor, saj moramo prav pri vaških naseljih upoštevati širše fizično in kulturno okolje s svojimi specifičnimi družbenimi zakonitostmi. O prenovi vaškega prostora je bilo sicer prav tako že veliko napisanega in opravljeni so bili tudi že nekateri prenovitveni načrti. Toda le z vidika drugih strok, npr. arhitekture (Mušič, Grabrijan, Fister). Etnologija je na področju preнове vaškega ali agrarnega prostora povsem na začetku, v fazi oblikovanja izhodišč (metodoloških, še bolj pa metodičnih). Načrtovanje preнове vaških naselij ali širših območij v ruralnem prostoru (npr. dolinah, zaključeni vinogradniških predelih) se z etnološkega zornega kota v marsičem razlikuje od preнове mestnih naselij. Do podobnih spoznanj so prišli tudi arhitekti (npr. Fister). Govorjenje o prenovi vaškega prostora pomeni istočasno tudi prenovi gospodarskih in ekonomskih kategorij, npr. kmetijstva in obrti. Temeljni razlik med prenovi mest in vasi imajo svoje jedro spet v izrazito etnološki kategoriji, tj. v prebivalcih, ljudeh, ki tu prebivajo. Če smo že za mestna naselja ugotovili, da moramo prenovi pojmovati kot interdisciplinarni proces, moramo to sestavino pri vaških naseljih ali v ruralnem prostoru še bolj podčrtati. Proces preнове vaških naselij pomeni za etnologijo in verjetno tudi za druge stroke (ali pa kar za družbo v celoti) primerno obliko ohranjanja naše arhitekturne dediščine, seveda v obliki žive, aktivne vključenosti v sedanost. Gre za poudarjanje nacionalne identitete in identitete posameznih pokrajinskih ter lokalnih »tipik«, nadalje za poudarjanje preteklih, a še vedno koristnih kvalitet bivanja in ne nazadnje za ohranjanje naše kulturne krajine v celoti z vsemi pozitivnimi posledicami razmerja med človekom in njegovim naravnim okoljem.

Dosedanja etnološka, zlasti terenska praksa govori v prid ljudem, manj pa v prid ustreznim strokovnim in upravnim strukturam, ki so dolžne skrbeti za vaško okolje, za naselja, posamezne stavbe ali ruralni prostor v celoti. Nezaupanje ljudi, ki v tem prostoru živijo, do forumov pomeni veliko oviro strokovnemu delu, zlasti, še načrtom preнове. Nekatere kvalitete bivalnega prostora človek lahko zazna šele ob določeni **vzgoji in izobrazbi**, da ne omenjamo vseh oblik, ki jih ponujajo najrazličnejše oblike pristopov do ljudi na terenu. Posamezni primeri birokratskega in na drugi strani tudi nekakšnega strokovnjakarske avtoritativnega vedenja so že tako pereči, da bi se kazalo ob njih zamisliti. Spremeniti bi kazalo predvsem odnos do ljudi, ki naj bi sodelovali pri prenovi vaškega prostora. Kajti prav tukaj imamo opraviti s skoraj stoočstno drugačnim svetom kot v mestih, z značilnostmi privatnih lastniških odnosov, pri-

vatnih sredstev, da o drugih družbenih razsežnostih niti ne govorimo (npr. krajevna skupnost, povezanost, sosedski odnosi, tradicionalizem ipd.).

Pri prenovi vaških naselij in agrarnega prostora je etnološko zanimanje v osnovi usmerjeno tudi v genetično strukturalno raziskovanje kontinuitete načinov bivanja, v raziskovanje časovnih sprememb na področju odnosa kmečkega človeka do zemlje in bivalne lupine, v ugotavljanje ekonomike in delitve dela, poznavanje socialnih in poklicnih struktur, ki so pomembne sestavine pri reševanju s prenovi povezanih vprašanj itd.

»Zgodovinski« prostor v naših vaških naseljih je danes na taki stopnji; da imamo večkrat vtis njegovega načrtnega propadanja. Identitete pokrajine in dokumente naše zgodovinske prisotnosti preglasujejo številne novogradnje in postopki, ki se ob poglobljeni analizi konkretnih načinov življenja pokažejo kot zelo neprimerni. Vendar se kljub temu zdi, da je to postal že kar cilj »naše svetle prihodnosti« (?) Prenovitveni načrti, pa naj bodo za mesta ali za vasi, zahtevajo primerno sodelovanje prebivalstva. Zato se prav pomena vzgoje ljudi še vedno premalo zavedamo. Številnim poskusom, predvsem spomeniško-varstvenim, manjka nekaj dobrih rešitev, ki bi kot vzorci ali modeli bili na voljo ljudem, da si jih ogledajo. Podobno velja tudi za tolikokrat kritizirane in poudarjene rešitve kmečkih domov v okviru prizadevanj za kmečki turizem. Seveda ne gre le za rešitve oz. končne izdelke, ampak bi morali prav v izpeljavo posameznih akcij vložiti več dinamike in trdnejših strokovnih izhodišč, ne pa da se le-ta preverjajo, dopolnjujejo, lepijo ali režejo med akcijo samo. Popolnoma človeško je dejstvo, da človek laže presoja posamezne pojave, če določeno stvar, novost, postopek vidi, otipa ali preizkusi kot pa, če je na »abstrakten« način seznanjen z njo prek dopisa, pogovora v ustreznem uradu ali ob obisku strokovnjaške komisije, celo iz nekega načrta, ki ga niti ne zna dobro »brati«. Če govorimo o vzgoji, bi seveda morali govoriti o oblikovanju odnosa do dediščine in preнове. (Prav zato morda ni brez pomena misel, da bi tudi spomeniška služba morala razvijati profil konservatorja pedagoga, ki bi moral v osnovi skrbeti le za stike z javnostjo).

Menda je še v veljavi podatek, da je na seznamih slovenskega spomeniškega fonda največ etnoloških spomenikov (ponavadi so imenovani kot etnografski spomeniki, spomeniki ljudske arhitekture, spomeniki kmečke arhitekture in s podobnimi oznakami, ki samo dokazujejo vso aktualnost in kaotičnost na tem področju). V etnoloških okvirih vidimo, da je reševanje tega spomeniškega fonda možno le v okvirih organske povezanosti z načrti preнове. To pa bo v prihodnje mogoče doseči, poleg vseh drugih pogojev in tudi ovir, z nekoliko bolj sistematičnim delom na področju kadrovske politike in zaposlovanja. (Vendar to le v opombo, da ne bomo spet poslušali že znanih pripomb, češ, etnologi spet agitirajo za službe!).

Vloga etnologije v okvirih prenovitvenih načrtov vaških naselij in agrarnega prostora bi lahko strnili v naslednje sklope:

1. Etnološko raziskovanje se usmerja na razkrivanje posameznih kulturnih struktur (npr. bivalne kulture) na ravni načina življenja.
2. Raziskovanje je usmerjeno v razkrivanje zakonitosti kontinuitete razvoja v razmerju človek — način življenja — arhitektura.

3. Historično (razvojno) in družbeno pogojene sestavine (značilnosti) v razvoju bivanja so v ospredju etnološkega zanimanja.
4. Poznavanje konkretnih pojavnih oblik v načinu življenja posameznih socialnih in profesionalnih plasti utegne v načrtih prenove izredno koristiti.
5. Razvojno ugotavljanje odnosov med ljudmi v nekem naselju; ugotavljanje tudi odnosov do

arhitekture in širšega okolja.

6. Razvojno ugotavljanje gospodarskih in ekonomskih kategorij, ki so posredno ali neposredno povezane z arhitekturo in okoljem v okviru prenove (npr. obrt).

LITERATURA:

(Gradivo okrogle mize »Etnologija-arhitektura«, Ljubljana, 20. 11. 1979), Glasnik SED 20/1980, št. 1, 1—11. Janez Bogataj, Varovanje in prenova kmečkega stav-

barstva in slovenska etnologija. SodK 13/1980, št. 2, 19—21. Peter Fister, Prenova vasi. SodK 13/1980, št. 2, 5—8. (Prenova Izole — gradivo). Glasnik SED 19/1979, št. 1, 1—28. Ivan Sedej, Etnološke raziskave in delež etnologije v raziskovanju pogojev za ohranjanje starih mestnin in vaških jeder. Glasnik SED 18/1978, št. 3, 58—60. Ivan Sedej, Družbeni pomen stavbne dediščine in odnos med kulturnim in naravnim okoljem (Teze za razpravo), Glasnik SED 18/1978, št. 4, 65—67.

Iva Curk, Ljubljana

Dolžnosti in pravice konservatorstva kot stroke v okviru prenove mest

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Naslov je prepotenten in vendar sem ga zavestno zapisala, ko sem se pripravljala za sedanjí posvet, in sem zdaj, ko prispevek spreminjam, da ne bi vseboval preveč ponavljanih trditvev, ki smo jih slišali, vesela, da sem ga izbrala. Strokovne pravice in dolžnosti konservatorstva morajo biti jasne konservatorju in širši javnosti, pa je prenova uspešna in ni nespornost, ki danes posebej knjiži celotno sfero.

O konservatorstvu kot stroki govorim zavestno, ker ta definicija danes šele prodira v širšo prakso in javnost. Morda se bo to zdelo komu čudno, saj obstajajo že vse bolj izrazito profilirani konservatorji raznih osnovnih akademskih usmeritev in navsezadnje sem si sama precej prizadevala (in si bom še) za oblikovanje arheologa-konservatorja. Toda ta detajliranje so važna za delo v zavodih, manj pa za nekatera osnovna pravila nastopanja v javnosti. Pod naslovom referata pa mislim ravno na ta pravila. Zavestno se na posvetu tudi oglašam kot arheolog-konservator, ki pri mestni prenovi mnogo manj sodeluje kot drugi konservatorji. A ravno ta okoliščina je koristna, če hočemo še enkrat, mogoče za boljše razumevanje, povedati nekaj trditvev.

Arheologija je, zelo po pravici, predvsem, ali raje recimo najprej, specifična raziskovalna metoda, ki služi zgodovinopisju v najširšem pomenu besede. Šele potem je postala to, kar danes je, zgodovinopisje in posebej kulturna zgodovina starih zgodovinskih dob. Arheološka kulturna dediščina malone ni razumljiva in dostopna brez raziskovanja. To velja za vso kulturno (in seve tudi naravno) dediščino, a zdi se mi, da se ne motim, če trdim, da se vrednosti in pomena arheoloških izkopavanj širša javnost bolje zaveda kot pa npr. sondiranja v zidovih stavbne dediščine ali brskanja za arhivskimi podatki, ki bi npr. omenjali lastnika ali vlogo neke trške hiše.

Naj torej ponovno opozorim na dejstvo, iz katerega se je konservatorstvo navsezadnje rodilo, da je vsa dediščina dokument, vir za zgodovinopisje. Dediščino smo tako od preteklosti prejeli in tako moramo zanamcem izročiti. To je prva stalnica vsakega konservatorskega ravnanja v praksi. Tudi izjemnost dokumenta je zelo pomemben podatek za valorizacijo, podatek za ugotavljanje »kvalitete« in »nekvatitete«.

Druga važna stalnica je dejstvo, da nobenega objekta, ne majhnega ne velikega, ne moremo izolirati. Arheologi delamo mogoče še več kot druge stroke z analogijami, saj nam je, kot je znano, mnogokrat analogija in karta razprostranjenosti edina opora za neko trditvev. Temelj vsake obravnave morajo biti vsaj glavne logične povezave, razvoj skozi prostor in čas, naravni pogoji, ki so rodili določen pojav v materialu ali ki so ga izničili, smeri komuniciranja naselja itd. Pri razpravah o ostalinah antične Emone smo bili npr. mnogo manj popustljivi pri obravnavi sledov ob Gradišču in Titovi cesti kot kje drugje, in to iz preprostega vzroka, ker je Emona nastala zaradi ceste, ki je tod vodila na sever, in živela s to cesto.

Življenje mesta in drugega naselja se v osnovi ne »sedimentira« vedno enako. So časi velike gradbene dejavnosti (ali velikih rušenj) in časi zatišja. Odtod izvirajo »zaključene arheološke plasti«. Taka obdobja mora na kratko povzeti vsaka osnova za sleherni konservatorski program, tudi za tistega, ki je del prenove. Navadno so namreč mnogo bolj individualna, specifična, celo pomembnejša od preproste menjave stilov, včasih so kar izjemna kronološka hrbtnica življenja objekta ali kompleksa. To je pomemben motiv vrednotenja.

Varstvo arheološke dediščine si prav posebej prizadeva za ohranitev nekaj objektov brez raziskovanja, brez sodobnih posegov. To so npr. gomile, nasipi gradbišč, groblja limesa, vidni tlorisi nekaj starih naselij. Noben od teh objektov ni tak, kot je bil tedaj, ko je bil »živ«, pa vendar je kvaliteta, več: ko si prizadevamo, da bi ga kar najbolj pustili v miru, smo prepričani, da si v najčistejšem pomenu besede prizadevamo za ohranitev izvorne substance. Samo navidez si s tem primerom pri stavbni dediščini ne moremo nič pomagati in pri prenovi še celo ne. Pa vendar tudi tod že dejansko in še bolj v prizadevanjih velja in mora veljati načelo določene nedotakljivosti posameznih sestavin in skrbnega vzdrževanja izročene stanja, četudi to stanje takorekoč nikoli ni več izvorno, saj skoro ni dediščine brez patine. Ko smo prejeli določeno arheološko izobrazbo, začnemo razumeti vzbokline v pobočju kot nasip ali gomile. Vedno več je ljudi, ki to »vidijo« / žal so med njimi tudi divji kopači!). Vem, da je tako tudi s

kamnitim zidom pod dobrim apnenim beležem — malo vajenemu očesu več odkriva kot skriva. Mogoče smo konservatorji preradi »advokati« javnosti in ji vsiljujemo rezultate, pa bi bilo prav, ko bi javnosti z nekaj izbranimi primeri raje pomagali, da rezultate vedno spet sama odkriva.

Vse naše ureditve arheoloških spomenikov »in situ«, vse prezentacije — gotovo rezultat razmeroma kratkega časovnega obdobja in zato »obremenjene« z določenimi skupnimi potezami (tudi izvajalci!) — so poudarile in pokazale le določene komponente, navadno tudi le po eno gradbeno fazo. Tudi odločanje v taki zvezi je pomembno konservatorsko delo pri prenovi mest in naselij. Pokazati vse sestavine nekega objekta ali ambienta je vestnost, ki po moje mnogokrat več škodi kot koristi. Detajli, ki imajo predvsem dokumentarno vrednost, naj taki ostanejo, skriti in tako zavarovani (arheologi smo veseli, kadar jih lahko zasujemo) naj govore v strokovni dokumentaciji. Seveda tudi tako ravnanje ni vse-mogočen recept in pravilo v vsakem trenutku.

Arheologi še izkopavamo, bomo izkopavali in bomo raziskane sledove na različne, včasih prav nasilne načine vključevali v sodobno oblikovan prostor. Tudi to moramo včasih početi, dasi so take vključitve za znanost npr. malo ali pa raje prav nepomembne. Zato so pa silno važne za drugo dolžnost in pravico konservatorstva, in sicer za vzgojo, pa popularizacijo. Na prvi pogled je tako ravnanje včasih seglo celo prek meja dovoljenega (po konservatorskih normah), a menim, da res le na prvi pogled; tudi tak način moramo včasih uporabiti.

Torej je razmišljanje ob kulturni dediščini v takole začrtanih, vsem osnovnim strokam skupnih smereh, pa tudi razlaganje takega razmišljanja, gotovo pomembna pravica in dolžnost konservatorstva. Program razvoja mesta ali stavbe, tudi zemljišča, ki se zadovoljuje samo s »posnetkom stanja« dediščine in ne rezonira in tehta tudi v smislu »zakaj in zato«, je zanikanje sleherne strokovnosti in se ne more imenovati ne strokovna osnova in ne program. Naj povzamem in s tem zaključim: najprej — »kaj moramo« in »česa ne smemo«, nato pa iz tega izhajajoče in **organsko rastoče** — »kaj smemo, kaj želimo, kaj moremo«.

Vidiki snovanja stavbne dediščine v prenovi, Ljubljana

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Prenovo kulturne dediščine pojmuje kot dogajanje, v katerem se dediščina selekcionira, potrjuje in prilagaja človekovim potrebam v različnih obdobjih. Prenova v pogojih današnje kulture in civilizacije temelji na varovanju izvirnosti, celovitosti in kontinuitete v skladu z njenimi pomeni za sodobnega človeka in v skladu z njegovimi vedno bolj rastočimi potrebami po izročilu, po različnih oblikah duhovnih povezav s preteklostjo, od katerih je oblika stavbne kulturne dediščine nedvomno najbolj materializirana.

Prenova v Ljubljani za spomeniško varstvo ni nov pojem, saj gre za daljši, kontinuiran razvoj zavestne usmeritve stroke, ki se je pod različnimi imeni začela uveljavljati kot sestavni del »domačijskega varstva« vsaj od časa, ko je na pragu prve svetovne vojne zastavil delo kot deželni konservator France Stele. V današnjem trenutku, ko so za nami negativne in pozitivne izkušnje učinkov prenove iz daljše in krajše časovne odmaknjenosti, pa je vendarle treba utrditi bistvene naloge in potrebe v procesu prenove, da bi se dolžnosti in pravice naše samoupravne družbene skupnosti do kulturne dediščine uveljavljale v pravilnem sorazmerju med kulturnimi in gospodarskimi potenciali te dediščine. Po drugi strani gre za prelomno obdobje v zgodovini stavbne dediščine, saj bo vključena v proces stanovanjske prenove celovito, kar je pomembno izhodišče za nadaljnje delo.

Ocenjujoč družbenopolitično voljo za prenavo stavbne dediščine, akcijsko dinamiko, ki jo usmerja Koordinacijski odbor za prenavo pri IS Skupščine občine Ljubljana Center, moramo ugotoviti, da se zlepa ali še nikoli v polpretekli zgodovini Ljubljane niso spomeniškem varstvu odprle takšne in tolike možnosti za razvoj spomeniškovarstvene misli in njihovo udejanjanje.

Ne glede na sedanje pomembne akcije na LG, na prenavo treh hiš v Stari Ljubljani, ki so ali pa se bližajo zaključni fazi, ne glede na izjemne storitve pri obnovi fasad Kresije in secesijske hiše na Prešernovem trgu, pa se bomo v pričujočem prispevku problemsko zazrli v načrtovanje stanovanjske prenove na območju Stare Ljubljane.

Najprej je treba omeniti, da smo za modelni kare 36 hiš med Stritarjevo in Trančo izdelali konservatorski program po postopkih, ki dajejo celovite osnove za nadaljnje delo. Po našem poznavanju stvari, gre v Stari Ljubljani za prvi kompleksni prikaz varovanja širšega dela historične urbane zasnove na temelju prostorske in tlorisne analize, stavbotipoloških opredelitev arhitekture ter stavbnozgodovinske analize posameznih hiš na območju Stare Ljubljane. Konservatorski program je opredelil troje področij fonda, področje spomeniških konstant, področje fleksibilnih vrednot ter negativne sestavine na združenih tlorisih območja v vseh etažah in fasadnih pasovih v merilu 1:100. V tekstualnem delu konservatorskega programa so bili opredeljeni pogledi na celovito problematiko varovanja fasad, stavbnoplastične strukture območja in na vlogo stavbnih zasnov in prostora v prenovi. V pobudah za vsebinsko prenavo območja smo v besedilu opredelili vidike varovanja in ločili javni program območja od stanovanjskega fonda, v javnem programu pa predlagali tiste spremembe namembnosti, ki izhajajo iz kulturnozgodovinskega ali arhitekturnega pomena zgrajene strukture. Posebej smo poudarili vlogo hiše Mestni trg 25 kot konservatorskega dosežka

prenove iz leta 1964, ki je izhajal iz vizije celovite revalorizacije stavbne zasnove. V opredeljeni postopki spomeniškega varstva v celokupnem procesu prenove smo opozorili, da so detaljne in dokončne opredelitve spomeniške lupine kot nositeljice novih funkcij analogno drugim strokam planiranja stopenjske, s to razliko, da so globalni potenciali spomeniške dediščine v kar največji meri opredeljeni vnaprej, v nadaljnjih postopkih pa se te opredelitve preverjajo in dokončno določijo šele z opravljenimi sodnimi postopki.

Na modelnem primeru hiše Mestni trg 17 smo opredelili konservatorski program z besedilom in grafično do stavbnozgodovinske analize, vrednotenja do smernic za prezentacijo in vsebinsko prenavo.

V procesu načrtovanja stanovanjske prenove na območju kulturne dediščine se nam zdi potrebno izpostaviti problem varovanja tlorisnih struktur oziroma stavbnih zasnov kot konstantnih vrednot in nosilki arhitekturnega sporočila stavbne dediščine. Zlasti to velja za zasnove 17. stoletja v opredeljenih tipskih oblikah z vsemi različicami, ki smo jih izluščili ob študiju na modelnem kareju. Te zasnove so organsko povezane z razvojem talne členitve območij, predstavljajo temeljno strukturo enote, ki je izoblikovala tako interni kot javni mestni prostor. V svoji tridelni plastični sestavljenosti oblikujejo tipično vizualno strukturo nekaterih območij. Zunanje in notranje povezave so v teh zasnovah reševane z natančno določenim razporedjem prostorov in stavbnih členov. Poleg teh funkcionalno strukturalnih opažanj in vrednotenij je treba pri teh zasnovah posebej opozoriti na njihovo visoko formalno kvaliteto, na lepoto izrazje prostorske organizacije, na izjemni estetski potencial v arkadnih dvoriščih, stopniščih in na fasadah, s čimer se zlasti izraža cvetoče obdobje baroka. V razvojni dimenziji te arhitekture so združevanja v stavbno ustvarjalnih obdobjih omogočila viške ali vsaj kvalitetna dopolnila na njeni razvojni poti, ki se zaključijo z 18. stoletjem.

Razkrojevalni procesi stavbnih zasnov se začnejo v prvi polovici 19. stoletja in zajamejo najprej tlorisno strukturo pritličij in se nato v sukcesivnih stopnjah polastijo celotne hiše, kakor nam na modelnem kareju ilustrirajo številni primeri preobrazbe 19. in 20. stoletja. V teh primerih gre za preobrazbo stanovanjskega prostora v poslovnega, ki se je začela kot totalna preobrazba v velikih hišah na trgu že pred potresom. Iz zgodovinskega prikaza razvoja in razkroja stavbnih zasnov smo želeli utemeljiti bistvo ohranjanja in varstva tlorisne strukture hiš, ki ga v prvi vrsti in načelno pojmuje **in istovetimo z integriteto prostora in oblik hišnih komunikacij, kamor spadajo prostori (veže, gospodarski uvoz, atrij, stopnišče, mostovž, hodniki vzdolž arkadnih atrijev, ganki)**. Varovanje notranjega stanovanjskega prostora je omejeno na stanovanjske sklope in prostore le v izjemnih primerih arhitektur z izjemnim kulturnozgodovinskim potencialom, čeprav je načelno zaželeno povsod.

V sklop varovanja stavbne zasnove posledično sodijo in ga utemeljujejo vse morfološke lastnosti teh zasnov ter celotni fond drobnih oblik. Težišče varovanja v procesu stanovanjske prenove smo torej usmerili v varovanje zasnov njene historične arhitekture, temu vidiku podrejamo njeno celotno morfološko obeležje, saj je likovni izraz njenega organskega konteksta. Morfologija je utemeljena in zasidrana v zasnovi dane arhitekture in ne obratno; če morfologiji odvzame-

mo njeno prostorsko strukturalno ogrodje, postane sredstvo za aranžiranje in manipulacijo zgodovinske arhitekture.

V nasprotju z visokim nivojem oblikovanja historične arhitekture v Stari Ljubljani pa je kvaliteta materialov, iz katerih je pozidana, neodporna in krhka. Na slabo nosilnih tleh so zidovi razpokani in razmajani. Ob neposrednih posegih, če že ne pri sondiranjih, se kaj lahko izkaže, da so predvidene rešitve ohranjanja neustrezne, tem pa se odločitve prej prevesijo v smer rušenja notranjega tlorisnega sestava kot v postopke dragih sanacij. Spomeniško varstvo lahko pristaja na take rešitve v primerih, ko se po opravljenih raziskavah in po kompleksnem vrednotenju izkaže relativna spomeniška vrednost tistega, kar naj se ruši, teže pa v primerih, ko gre za celovito ohranjenost zasnove, za značilne, kvalitetne in maloštevilne člene v razvojni črti historične arhitekture.

Spričo dinamičnega tempa stanovanjske prenove se moramo s tem v zvezi usmeriti v intenzivno dokumentacijo, raziskavo in valorizacijo ne samo posamičnih objektov, temveč kompleksov in območij v celoti. V širših okvirih je namreč možen pregled nad vrednostnim razponom, mogoče je ugotavljati nepogrešljivost in nezamenljivost posameznih struktur in njihovih različic v razmerju do struktur, ki so v toku zgodovinske preobrazbe izgubile lastnosti ali pretežen del lastnosti spomeniške identitete. Obdelava stavbne dediščine na modelnem kareju je to distinkcijo jasno opredelila.

Stanovanjska prenavo stavbne dediščine mora izhajati iz občutenja in razumevanja zakonitosti oblikovanja prostora v preteklih obdobjih. Vsaka drobna forma in navidezna naključnost je sestavina in pomenski člen malih in velikih celot. Za tehnične naloge v tem smislu je potrebno specializirano znanje, obvladovanje zgodovinskih oblik in tehnik na vseh tistih področjih stavbne dediščine, ki so varovana kot konstantne vrednote in kjer je predvideno vzdrževanje in rehabilitacija primarnega oblikovanja. Področje fleksibilnih vrednot, podrejenih okusu in potrebam časa sodi v pristojnost sodobne arhitekture, ki naj bo z vodilno historično arhitekturo uglasena, zaželeno pa je, da je tudi ustvarjalna, oblikovno dognana in trajnih materialov. Ta dvojna narava predstavitvenih nalog se zlasti kaže na fasadah Stare Ljubljane. Konstantne vrednote v svoji izvirni fizični ohranjenosti so fasade nad pasom pritličij, oblikovanje pritličij pa večinoma obravnavamo kot spremenljivke, ki so oblikovane pod nepretrganim razvojnimi impulzom, ki je naravoval skupaj s tržnogospodarskimi zahtevami preobrazbo oblik in v končni fazi privedel do razmeroma najmočnejše izgube historične substance. Spodnji pas pritličij pogreša tudi enovite sekundarne opreme, ki naj bi bila tako v detajlu kot v celostnem učinku usklajena z naravo danega historičnega okolja. Urejevanje pritličij, montaža sekundarne opreme fasad, barvna obnova fasad sodijo med kompleksne naloge prenove historičnega mestnega prostora, za katere je najsmotrneje, da se uresničujejo celovito, v enem mahu ali vsaj v krajšem časovnem obdobju, na večjem kompleksu ali na zaključeni skupini, saj sporadični posegi in ureditve lahko vnašajo v svoja neurejena okolja nova navzkrižja.

Problem, na katerega je v procesu stanovanjske prenove potrebno posebej opozoriti, je povezan s predvideno več ali manj intenzivno izrabo podstrešnega prostora za stanovanjske namene v samem mestnem središču. Nesporna je uteme-

ljnost racionalizacije zgrajenega prostora podstrešij za naraščajoče potrebe po novih stanovanjih, vendar moramo pri tem določiti skupne cilje in izhodišča tudi z vidika zaželenih skladnih podob Stare Ljubljane in mestnega središča. Opredeliti je treba kriterije varovanja mestnih vedut in pri tem določiti območja, ki jih ne bi smeli obremenjevati z novimi strešnimi odprtini, območja, kjer je zaželena korektura ali rekonstrukcija izvirnega stanja, ter tiste cone, ki dopuščajo več ali manj intenzivno izrabo z uporabo oblikovno dobrih, izbranih in za slog arhitekture primernih oblik novih strešnih oken, česar pa danes še nimamo na razpolago. Poleg historičnih oblik strešnih oken in odprtij na historičnih lokacijah danes ne razpolagamo s funkcionalno in tipsko obliko strešnega okna, ki na občutljivih območjih ne bi bila vizualno agresivna. Odprta so vprašanja kvalitete in poenotene kritine, oblikovanja požarnih zidov, dimnikov, in snogolovov, žlebov itd. Iz prakse vemo, da je naša ustvarjalna arhitektura sposobna tako kot drugje po svetu oblikovati v sodelovanju s strokovnjaki, ki se ukvarjajo z zgodovino arhitekture, funkcionalne in oblikovno

dobre rešitve, zlasti pa še, da je sposobna izoblikovati ustrezno bogat repertorij različnih, sodobno oblikovanih oblik strešnega okna za različne načine in potrebe tako varovanja kot bivanja.

Tretji problem v zvezi s stanovanjsko prenovo podstrešij pa postaja iz dneva v dan aktualnejša potreba po sistematični dokumentaciji, raziskavi in oceni historičnih strešnih konstrukcij s stališča oblikovanja tehničnih rešitev v časovnem razponu vsaj 350 let nazaj. Naloga je interdisciplinarna in je nujna spricho dinamike prenove in zaradi potrebne kompleksne valorizacije tega sicer skritega, vendar impresivnega fonda. Širokopoteznost in temeljitost v metodološkem pristopu načrtovanja stanovanjske prenove na območju Stare Ljubljane se kaže v angažiranosti številnih strok, ki so problemsko kakorkoli zasidrane v prenovi stavbne dediščine. Gre za prvi primer interdisciplinarne udeležbe na tem družbenem projektu. Nedvomno pozitivno vključevanje relevantnega znanja pa spremljajo na začetku tudi razumljivi pojavi, ki jih bo v nadaljnjem postopku treba odpravljati s trdnejšo omejitvijo nalog in vsebine, ki jih posamezne stro-

ke prispevajo v problemski mozaik prenove. Vloge strok so nezamenljive, vendar morajo biti zamejene z bistvom in naravo svojega predmeta. Namesto interdisciplinarnega podvajanja nekaterih operacij in preseganja okvirov stroke je treba razviti sistem teamskega sodelovanja in usklajevanja stališč. Imanentna in neodtujljiva naloga spomeniškega varstva v procesu prenove na vseh njenih stopnjah pa je določiti in utemeljiti razsežnost kulturne dediščine, dokumentirati in interpretirati njeno sporočilnost ter predlagati načine za njeno ohranitev in predstavitve.

Z nakazanimi problemi ne odpiramo novih poglavij v problematiki varstva urbane stavbne dediščine. Zapisati smo želeli nekaj vidikov prenove Stare Ljubljane v sedanjem trenutku z namenom, da prispevajo h konstruktivnemu dialogu in usmeritvam nadaljnega dela. Sedanji trenutek pa je, kot smo to poudarili na začetku, v Ljubljani izjemno naklonjen varstvu kulturne dediščine in ga ne bi smeli zapraviti in dopustiti, da bi izzvenel v prazno.

Božidar Guštin, Izola

Problematika prenove Izole

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Pri obravnavanju problematike prenove Izole se ne bom spuščal v razlago metodologije dela in njenih rezultatov, postopkov sprejemanja načrta prenove, njegove končne vsebine in podobe ter obveščanja prebivalcev, ampak bom poskušal narediti kratek povzetek dela in pokazati na pomanjkljivosti, ki so se pojavile ob načrtovanju in izvajanju prenove.

Prenova starega mestnega jedra Izole se je začela pripravljati leta 1977 in jo je narekovalo vidno materialno propadanje stavbnega fonda, nestrokovni posegi v mestno jedro, moteči urbanistični posegi v njegovi neposredni bližini ter še vedno dovolj ohranjena prostorska likovna podoba in kvaliteta starega mestnega jedra. Slabe bivalne in higienske razmere pa kažejo tudi na strukturo prebivalstva, saj je od 1900 zaposlenih približno 50 odstotkov nekvalificiranih delavcev, katerih zaposlitveno strukturo še vedno uravnavajo potrebe industrije v občini Izola.

Spodbuda za izdelavo načrta prenove starega mestnega jedra Izole so bili že izdelani načrti za nekatera slovenska mesta, ki so nastali s sodelovanjem oddelka za arhitekturo in pod vodstvom dr. Petra Fistra, ter izkušnje in spoznanja ob izdelavi podobne dokumentacije v Piranu in Kopru.

Tako je leta 1978 začel MZSV Piran s sodelovanjem oddelka za arhitekturo in pod vodstvom dr. Petra Fistra izdelavo Načrta prenove starega mestnega jedra Izole. Izdelava načrta je bila zastavljena interdisciplinarno, da bi dobili popolno dokumentacijo, iz katere bi bilo razvidno, kakšne so možnosti za prenavo. Ob tem zbiranju osnovne dokumentacije pa si je bilo treba zagotoviti čim boljše sodelovanje prebivalcev in drugih uporabnikov prostora.

Tako so v času nastajanja načrta prenove poleg izdelave zbirnih kart naredili študenti oddel-

ka za arhitekturo arhitektonsko dokumentacijo za 180 objektov, študenti oddelka za etnologijo filozofske fakultete pa so z etnološko anketo med prebivalci starega jedra ugotavljali značilnosti načina bivanja. MZSV Piran je z anketo med delovnimi organizacijami, interesnimi skupnostmi in zasebnim sektorjem poskušal dobiti pregled interesov, programov in možnosti njihovega vključevanja v proces prenove. Odziv na anketo je bil minimalen.

Da bi lahko organizirano usmerjali načrtovanje in poznejšo izvedbo pravilno usmerjali, je bil ustanovljen Odbor za prenavo starega mestnega jedra Izole, ki naj bi bil pobudnik vsega dela pri prenovi mesta, stalen usmerjevalec in spremljevalec procesa, ocenjevalec dela strokovnih služb, ki bodo delale pri prenovi, ter usklajevalec prenove z družbenimi cilji.

Načrt prenove in pravilnik o izvajanju prenove sta bila po dvomesečni javni razpravi sprejeta v septembru 1981. Vendar nam ta časovni in delno vsebinski pregled ne kaže celotne problematike, ki se je začela odpirati že ob zbiranju in izdelavi dokumentacije za načrt prenove.

V času nastajanja načrta je bilo močno občutiti neaktivnost odbora za prenavo, ki ni dojel družbenega pomena in celovitosti prenove in ni pritegnil k sodelovanju vseh strokovnih služb, interesnih skupnosti in uporabnikov prostora, od katerih je prenova mesta s 3880 prebivalci in približno 750 objekti močno odvisna.

Posledica neaktivnosti odbora je premajhna prisotnost širših družbenih ciljev v načrtu prenove, čeprav smo le-te poskušali predvideti in upoštevati, popolna odsotnost komunalnih organizacij. Ne vključevanje programa prenove v srednjeročne plane samoupravnih interesnih skupnosti in strokovnih služb povzroča vprašljivo faznost prenove, kar se že kaže kot ovira pri začelih konkretnih posegih.

Zato je bil takoj po sprejetju Načrta prenove izvoljen nov odbor za prenavo, ki naj bi razrešil in uskladil nastale pomanjkljivosti ter vključil v proces prenove tiste strokovne službe, od katerih je prenova odvisna, tako da bi se lahko začele reševati nejasnosti okrog pravno-lastniških odnosov, stanovanjske politike v mestnem jedru, o izdelavi dokumentacije in finansiranju prenove celotne primarne infrastrukture itd. Vse to mora biti usklajeno, ker je SSS občine Izola že naročila izdelavo idejnih rešitev za 14 karejev, za katere bo dokumentacija izdelana do konca februarja 1982. leta.

Pri prenovi prvih štirih stavb in pri izdelavi idejnih rešitev za kareje smo ugotovili, da projektanti v mnogih primerih ne upoštevajo zakonitosti oblikovanja in razvoja obstoječih stavb in prostora kljub narejenim analizam v Načrtu prenove. To kaže, da projektantske organizacije na Obali še niso dojele strokovne zahtevnosti pri izdelavi dokumentacije, čeprav kažejo vse večji interes za prevzemanje teh nalog. Primer v Izoli kaže na potrebo po interdisciplinarnem pristopu tudi pri izdelavi izvedbene dokumentacije, kjer pa je treba bolj jasno določiti vlogo posameznih strokovnih služb. Verjetno bi bilo prav, da se v spomeniški službi dogovorimo, kaj je konservatorski program in kolikšen naj bo njegov obseg ob upoštevanju kategorije spomenika.

Ob izvajanju prvih prenovitvenih del v Izoli se je pokazalo, da gradbene organizacije niso usposobljene za večje posege v takšne mestne strukture. Primanjkuje jim predvsem ustrezne mehanizacije in usposobljenega kadra. Zato podpiramo ustanavljanje posebnih skupin v gradbenih podjetjih, ki se bodo specializirale za prenavo.

Analiza stanja prenovne v gorenjskih mestih

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenovne naselbin na Slovenskem«

Večina referatov prvega dne posvetovanja o Aktualnih vidikih prenovne naselbin na Slovenskem je bila širše zastavljena in se je posvečala predvsem vprašanju teorije in metodologije procesa prenovne naselbin.

Namen mojega poročanja pa je, kratko prikazati stanje načrtov prenovne gorenjskih mest: Kranja, Kamnika, Radovljice in Trziča s problemi, kot se kažejo ob pripravi programov prenovne ali že ob izvajanju sprejetih načrtov.

Vsa ta mesta so ohranila srednjeveško mestno jedro skoraj neokrnjeno, predvsem po svoji talni zasnovi, bolj ali manj pa so se odrazila različna slogovna obdobja v zunanji podobi mest in jim dala svoj pečat.

Dosedanja praksa v urbanističnem načrtovanju je bila takšna, da je vključevala spomeniško-varstvena določila z varovalnimi režimi za spomeniška območja in posamezne nepremične spomenike. Lahko govorimo le o »pasivnem« in ne »aktivnem« varstvu starih mestnih jeder, saj se je vsa aktivnost omejevala predvsem na varovalne režime, ni pa bilo načrtnih pobud in smernic za enakovredno vključevanje v sodobno življenje preostalih mestnih predelov. Krivda za tako stanje gotovo ni bila le na strani spomeniškega varstva, saj je bila prav spomeniško-varstvena služba tista, ki s takim stanjem ni bila zadovoljna in je dajala pobude za izdelavo programov prenovne, ki naj bi spremenili statično stanje varstva v aktivni proces oživitve starih mestnih jeder.

Ohranjanje spomeniških vrednot se je tako omejevalo predvsem na posamezne spomeniške akcije, na občasne strokovne konsultacije pri adaptacijah objektov, še vedno pa je vsa varstvena politika temeljila na delnih rešitvah posameznih primerov v takem zaporedju, kot so se javljali trenutni investitorji. Ni bilo mogoče izvesti nobenega širšega usmerjanja ali programiranja posegov.

Nekatere izmed akcij, ki so bile izvedene v letih od 1970 do 1974 in 1975, kot so npr. raziskave fasad in barvne študije fasadnih nizov v zgodovinskih jedrih Kranja, Radovljice in Trziča, so že utirale pot prenovi. Tako sta bili leta 1973 v Radovljici ob razgrnjeni dokumentaciji ureditvenih predlogov fasadnih nizov na Linhartovem trgu organizirani dve javni razpravi, kjer so občani akcijo podprli; sadovi osveščanja prebivalcev mesta se po večletnem delu v obnovljeni podobi fasad tržnega prostora prikazujejo vedno bolj celovito.

Ohranitev in oživetev starih mestnih jeder je ana izmed najtežjih in najbolj vsestranska naloga, v katero se vključuje spomeniško varstvo. Proces prenovne starih mestnih jeder obsega poleg osnovnega hotenja po ohranitvi kulturnih in historičnih vrednot še tehnične, arhitektonske, finančne, estetske, socialne, ekonomske in širše družbene komponente. Predvsem pa zahteva ta proces stalno preverjanje dejstev, ki lahko pogojujejo končne odločitve.

Za ekonomsko, metodološko in strokovno utemeljen pristop k načrtovanju prenovne je treba zbrati podrobne podatke o vseh stavbah in prostorih v mestu. Kot najuspešnejši in najbolj uporaben način zbiranja teh podatkov so se izkazali topografski kartoni, ki dajejo popoln pregled nad vsemi sestavinami urbanega tkiva. Topografski kartoni predstavljajo začetek izdelave načrta prenovne in osnovno izhodišče za vse posege.

Prvič so bili topografski kartoni za dokumentacijo arhitekture uporabljeni leta 1974 v Trziču in v Kamniku ob začetku priprav za izdelavo programa prenovne. Izsledki tega dela so bili

prikazani na razstavi »Dokumentacija starega mestnega jedra Trziča« decembra 1974. leta. Zbrana dokumentacija je pomenila pri nas novost in je služila kot vzorec za vse druge podobne raziskave. Postala je tudi objektivno izhodišče za načrtovanje in izvajanje prenovne tržiškega mestnega središča.

Načrtovanje prenovne je v Trziču potekalo v stalnem sodelovanju z občani in občinsko skupščino. V letu 1975 je bil izdelan načrt prenovne (Revitalizacijski načrt starega mestnega jedra Trziča), ki je bil prikazan na razstavi jeseni istega leta. Obsegal je 19 študij izhodišč in predlogov ter vrsto arhitektonskih, prostorskih in drugih študij. Še pred zaključkom in sprejetjem načrta prenovne je bil ustanovljen tudi poseben Odbor za revitalizacijo mestnega jedra Trziča, v katerem delujejo predstavniki vseh uporabnikov, strokovnih organizacij in družbenopolitične skupnosti. Prav ustanovitev takega odbora je bila pomembna za uspešnost izpeljave naloge, saj je odbor sodeloval v pripravi dokončne oblike načrta prenovne in aktivno spremlja in obravnava tudi izvajanje načrta. Na pobudo odbora ima Trzič prvi pri nas pravno uveljavljeni načrt prenovne (revitalizacijski načrt), ki ga je sprejela Skupščina občine Trzič v letu 1977. Odlok o potrditvi in izvajanju revitalizacijskega načrta starega mestnega jedra Trziča je bil objavljen v Uradnem vestniku Gorenjske — št. 9/1977.

Načrt prenovne Trziča se je izrazil v naslednjih točkah:

1. Zaradi ohranjanja historičnih, likovnih in prostorskih kvalitet, ki so obenem tudi ekonomsko in kulturno upravičena izhodišča, je obstoječa zasnova prostorske ureditve mestnega jedra Trziča (sistem zazidave, tipika arhitekture, višina stavb itd.) osnova za prostorsko določanje revitaliziranih funkcij.

2. Ker zahteva mestno jedro, še posebej tako, ki je ostalo v okviru starega mestnega jedra, predvsem dejavnosti, ki omogočajo udeležbo zlasti človekovega intelektualnega in ročnega dela, ter so namenjene neposredno človeku, naj se jim daje prednost tudi v širšem okviru (bivanje, uprava, prosveta, kultura, trgovina, gostinstvo, turizem, obrt itd.).

3. Ker mestno središče ne dopušča intenzivnega prometa in ker je treba središče rezervirati predvsem za človeka (pešca), naj bo temu primerno uredjen promet (nova možnost uvoza z avtomobili, prepoved prometa z avtomobili itd.).

4. Tržiška industrija bi lahko skupaj s trgovino ustvarila v jedru poseben prodajni in demonstracijski center, ki bi bil zaradi prihodnje turistične vloge mesta tudi ekonomsko upravičen.

5. Mogoča je smotnejša izbira stanovanjskih površin; podrobne raziskave kažejo, da je mogoče pridobiti celo 90—100 novih stanovanjskih enot, ki naj bi bile kvalitetne in naj bi vrnilo mestnemu jedru tudi mlade družine.

6. Da bi bila načrtna obnova mestnega jedra Trziča res odsevala dejanske potrebe in želje, naj bi prav vsi uporabniki sodelovali v projektiranju, načrti pa omogočajo tudi poznejše dopolnitve in spremembe, saj revitalizacija pomeni kontinuiran proces.

Izvajanje načrta prenovne je že v prvih letih po sprejetju načrta, to je že v sorazmerno kratkem časovnem obdobju, dalo prve rezultate, ki se kažejo v prenovi kompleksov Perkove in Lončarjeve hiše na Trgu svobode v Trziču. Poudariti je treba predvsem vlogo Samoupravne stanovanjske skupnosti v Trziču, ki se je neposredno vključila v načrtno prenovno mesta.

Temeljni kamen načrtno prenovne mesta je po-

stala Perkova hiša — Trg svobode št. 31 in 33, ki je do leta 1977 pomenila enega izmed pomembnih in kvalitetnih spomenikov meščanskega stavbarstva v Trziču, hkrati pa tudi primer slabo vzdrževanega in dotrajanega stanovanjskega objekta z malo in slabo izrabljenimi stanovanjskimi površinami. Prvi postopek v prenovi tega stanovanjskega kompleksa je bil odkup stavb iz zasebne v družbeno lastnino. S kratkimi lapidarnimi podatki lahko prikažemo preobrazbo Perkove hiše, ki že živi v novi funkciji od spomladi 1979. leta.

Začetek del prenovne — november 1977

Konec del — december 1978

Investitor: Samoupravna interesna skupnost Trzič

Projekt — Arhitekt Biro SGP Trzič

Izvajalec del: Splošno gradbeno podjetje Trzič
Število stanovanj — 16 s skupno površino 1313,08 m² in s ceno 8897,29 din za kvadratni meter

Površina poslovnih prostorov 442,56 m²
Ambientna površina — vključena v ureditev — 496,00 m²

Opredeliti je treba tudi vlogo spomeniško-varstvene službe pri izvajanju prenovne Perkove hiše. Sodelovanje s projektanti, izvajalci in investitorjem je teklo od idejnega načrta prenovne, prek priprave glavnega projekta do izvajanja del.

V letu 1975 je bilo začeto tudi delo na pripravi dokumentacije za izdelavo načrta prenovne starega mestnega jedra v Kranju. Najprej so bili dokumentirani arhitekturni spomeniki I. in II. kategorije, v letu 1977 pa dokončno vsi spomeniški objekti v starem mestnem jedru. Akcijo arhitekturnih meritev in izdelavo topografskih kartonov sta v začetku omogočili Kulturna skupnost Kranj in Kulturna skupnost Slovenije, nato pa sta se v skupno akcijo za izdelavo programa prenovne vključila stanovanjska skupnost občine Kranj in podjetje Domplan iz Kranja.

Izsledki izdelane popolne topografije arhitekturnih spomenikov in mestnih prostorov so bili prikazani na prvi razstavi v Kranju decembra 1977. leta, druga faza priprave načrta prenovne pa je bila z izhodišči planiranega procesa prenovne predstavljena na razstavi »Staro mestno jedro Kranj — načrt revitalizacije 2« v Kranju junija 1978.

Nato so dela pri pripravi načrta mestne prenovne v Kranju nekoliko zastala in je bil načrt prenovne, vključno s programskim delom komunalnih ureditev v starem mestnem jedru, izdelan v letu 1981. Zdaj je načrt prenovne tik pred javno razgrnitvijo v smislu postopka sprejemanja urbanističnih dokumentov.

Podoben kot v Kranju je položaj s pripravo načrtov prenovne tudi v Kamniku in v Radovljici. Postopek in metodološki pristop k izdelavi načrtov je bil enak kot v Kranju, prav tako je bil nosilec izdelave načrtov prenovne dr. Peter Fister s sodelavci s Fakultete za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Razlika je v obeh mestih le v nosilcih interesa za prenovno mesta oz. naročnikih izdelave načrtov: v Kamniku je to Krajevna skupnost Kamnik, v Radovljici pa Skupščina občine Radovljica.

Leto 1982 bo vsekakor pomenilo močan premik na področju akcij prenovne mest na Gorenjskem, saj bodo predvidoma sprejeti trije načrti prenovne mest, Kranja, Kamnika in Radovljice.

Dosedanji izsledki dela za prenovno mesta kažejo, da imajo stara mestna jedra Kranja, Kam-

nika, Radovljice in Tržiča vrsto skupnih izhodišč in problemov, prav tako pa ima tudi vsako mesto zase svojo specifikko, ki zahteva prilaganje že uveljavljenega pristopa k načrtovanju. Predvsem gre za različne prostorske situacije v odnosu do razvoja celotnega mestnega organizma, za funkcijo središčnega ali perifernega položaja tudi po dogajanju v gospodarskem in kulturnem življenju mesta, pomembno pa je tudi vprašanje lastništva stavb v starih mestnih jedrih, kjer je število stavb v družbeni lastnini le v manjšini. Tudi družbeno zanimanje za pripravo in uveljavitev načrtov prenove se je v teh štirih mestih kazalo različno intenzivno. Tako skoraj lahko rečemo, da je odmevnost in odziv-

nost družbene skupnosti in prebivalcev v starih mestnih jedrih bila močnejša v manjših mestnih aglomeracijah, kot sta Radovljica in Tržič. Predvsem je to čutili v zavzetosti zasebnih lastnikov stavb, pa tudi stanovanjskih skupnosti, ki se s prenovami posameznih objektov vključujejo v celotni proces mestne prenove. Skupni problemi, ki zahtevajo pri razreševanju združevanje sil vseh sodelujočih v pripravi in izvajanju načrtov prenove, so: — oblika ustrezne urbanistične dokumentacije za prenovo mest, saj zazidalni načrti prenove niti po naslovu niti vsebinsko ne ustrezajo načinom, namenu in cilju prenove; — skupno reševanje istovrstnih problemov; to

je mogoče v sklopu neke regije ali zunaj nje števati tudi s skupnimi delovnimi telesi (odborni komisijami ipd.); — vprašanje usposobljenih izvajalcev del v novi mest, zlasti kadar gre za obnove zahtevnejših del, za katera že skoraj ni več izvajalcev (štukature ipd.); — zagotavljanje ustreznih gradbenih materialov predvsem skupno reševanje vprašanja tipičnih kritin (npr. bobrovec, idr.). Problemov, ki se kažejo v praksi izvajanja prenove mest, je prav gotovo več in tudi pojavijo se bodo vedno novi, naštetih so le tisti, ki bolj izstopajo.

Janez Mikuž, Maribor

Sistem prenove mest

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

I Leto 1975, ki ga je Evropski svet proglasil za leto varovanja kulturne dediščine, je pomenilo prelomnico v prenovi mest. Marsikje so že pred tem letom imeli svoje načrte za prenovo. Omenim naj predvsem Bologno, ki je postala že kar model za prenovo, avstrijsko mesto Krems ima in izvaja prenovo že od leta 1959, dunajski sanacijski predel Blutgasse datira v začetek sedemdesetih let, prav tako kot graška akcija »rešite staro mesto«.

Pri prenovi Bologne je poudarek na ohranjanju socialne strukture kot komponente mestnega značaja, medtem ko prihaja, kljub nasprotnim deklaracijam, do bistvenih izgub stare stavbne substance in njene zamenjave s tipološkimi študijami načrtovanih novih stavb.

V Kremsu, ki je imel tedaj enega najbolj zanimivih in izdelanih konceptov, je šlo predvsem za prenovo podobe mestnega prostora ob načrtni celotni prenovi posameznih izbranih stavb ali kompleksov.

Dunajski sanacijski predel Blutgasse v neposredni bližini sv. Stefana je bil prenovljen po spomeniških načelih z velikim poudarkom na obnovi detajlov, spremenila pa se je njegova socialna struktura; prenovljene stavbe so namenili luksuznim stanovanjem.

Ob tako raznolikih izhodiščih je šele konfrontacija načrtov na razstavi in kongresu v belgijskem Bruggeju skupaj z drugimi manifestacijami tega leta prinesla nove poglede na prenovo mesta; danes velja, da ni mesta, ki da kaj nase, brez načrta ali vsaj programa prenove.

Večkrat ponovljena misel, da prenova mesta ni nič novega, da se je mesto vedno prenavljalo, brez dvoma drži. Vendar so bila izhodišča za prenovo pretežno gospodarskega značaja. Vsaka prenovitvena aktivnost je bila usmerjena predvsem v čim bolj dobičkanosno izkoriščanje bodisi stavbnega fonda bodisi mestnega prostora, ne da bi bile pri tem upoštewane druge značilnosti mesta, kot so socialni ali spomeniški značaj itd. Lahko bi rekli, da so bili le redki tisti posegi na mestni ravni, ki bi šli prek nivoja »adaptacij« ali zamenjave stavbnega fonda, ne glede na morebitno spomeniško vrednost.

II V trenutku, ko je mesto sezidano, je že zrelo za prenovo, so nekje zapisali. Seveda tu niso mislili stavbne strukture, ampak vsebino mesta ali mestnega predela. Nekatero funkcije, ki jih ima najprej mesto za svojo okolico in kasneje mestno jedro za celotno mesto, nastajajo nanovo, druge spet odmirajo ali se selijo. Mestni predel, ki tem spremembam ne sledi ali ne more slediti, je zapisan propadu oz. potreben prenove. Najprej je to vsebinska prenova, če pa do

nje ne pride, je pozneje potrebna družbena intervencija s kompleksno prenovno.

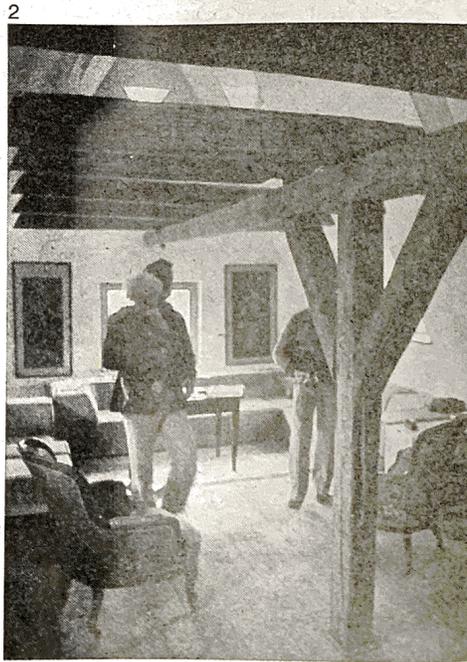
V posameznih okoljih ima termin prenove zelo različen pomen in večkrat celo v okviru enega samega mesta uveljavlja več popolnoma različnih pristopov. Kot zelo zanimiv primer bi rad navedel Stuttgart, kjer gre kar za štiri različne pristope.

V močno bombardiranem centru Stuttgarta je ostalo komaj še kaj stare stavbne substance. Redke ostanke so skrbno restavrirali in celotno mestno jedro, ki je ena najbolj živih pešcon v ZRN, so zgradili v sicer modernih oblikah, a v takih dimenzijah, da jih človek še lahko zajame s pogledom. Poleg večinoma anonimne arhitekture petdesetih let pa lahko danes zasledimo potrebam sprehajajočega se pešca prilagojeno arhitekturo visoke kvalitete, ki povezuje anonimno tkivo in ga navezuje na staro stavbno substanco. V obilici nove arhitekture delujejo pedantno restavrirane stavbe kot predmeti iz antikvariata v sodobno opremljeni dnevni sobi. Rezultat je ugoden, če pomislimo, da je nastal iz nuje.

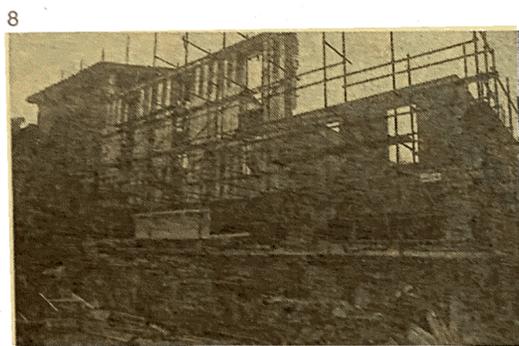
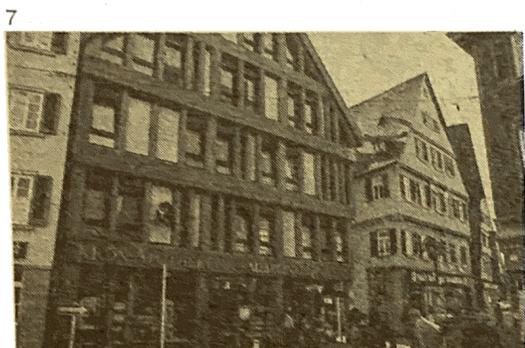
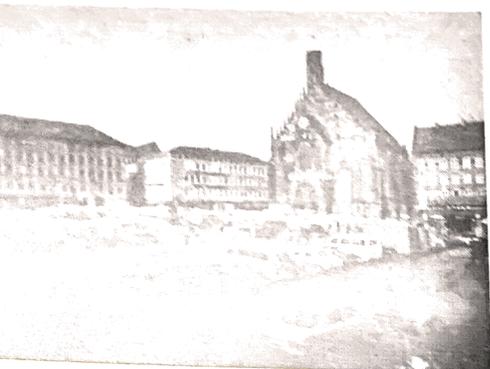
Manj ugoden je vtis, ki ga naredi nekdanje samostojno mesto Vaihingen na južnem robu Stuttgarta, ki je v času povojne gradbene ekspanzije postalo del predmestja. S tem je dobilo novo vsebino in postalo žrtev prometnega kaosa. Nastale probleme skušajo rešiti s popolnim prestrukturiranjem mesta — zamenjavo stavbnega fonda, ki ga predstavljajo okrog 200 in več let stare stavbe. Kot vzrok za tak pristop navajajo bolj kaotičen promet kot dotrajnost stavb. Med njimi najdejo milost le najbolj kvalitetne stavbe. Tako nastajajo novi stavbni bloki z otoki za pešce in podzemnimi garažami. Sploh je v ZRN, kot kaže, eden od pogojev za uspešno mestno prenovo gradnja podzemnih garaž.

III Bad Cannstadt je nekdanje zdravilišče, ki je bilo svetovno znano še v začetku tega stoletja. Z razvojem industrije in neposredni bližini je počasi propadalo in postalo stanovanjsko naselje najnižjih socialnih slojev. S popolno prenovo posameznih stavb in historično rekonstrukcijo velikega dela dotrajanih stavb skušajo doseči tako gradbeno kot socialno sanacijo in mu vriniti značaj samostojnega mesta z vsemi mestnimi funkcijami.

Tretji primer je mestna četrt Hesslach, kjer je večina stavb nastajala na prelomu stoletja. V tem primeru gre za skoraj celotno zamenjavo stavbnega fonda, ki nima posebnih spomeniških vrednot, in za prestrukturiranje ulic, ki dobivajo s širjenjem pločnikov, izločanjem statičnega prometa, enosmernostjo in gradnjo podzemnih

1. STUTT GART
2. BAMBERG
3. NÜRNBERG
4. BAMBERG
5. BAMBERG
6. ESSLINGEN
7. STUTT GART
8. STUTT GART
9. NÜRNBERG

garaž nov značaj. Ti posegi bodo morda dali možnost sožitja med pešcem in avtomobilom. Cilj prenove Stuttgarta je predvsem ustvaritev humanih bivalnih pogojev tako v stavbah samih kot na javnih mestnih površinah, pa čeprav pogosto na račun spomeniških vrednot posameznih mestnih predelov. Že v osnovi popolnoma drugačen pa je pristop k obnovi Nürnberga, ki je bil v zadnji vojni prav tako močno porušen. Tukaj so se že v času povojne obnove odločili za kar najbolj natančno rekonstrukcijo mestne podobe, pri čemer so nekatere stavbe v celoti rekonstruirali, druge pa le prilagodili starim stavbnim masam. Tem načelom so se morale prilagoditi celo veleblagovnice, ki se navadno zelo težko vključujejo v obstoječe mestne strukture.

IV

Tretje večje mesto, katerega prenove bi se rad dotaknil, je Regensburg, kjer je celo mestno jedro preživelo zadnjo vojno in je danes edino ohranjeno srednjeveško vелеmesto severno od Alp. Bolj kot kjerkoli drugod se prebivalci zavedajo, da je njihovo mesto spomenik historičnega urbanizma in so se prenove lotili s tega aspekta. Osnova njihovega pristopa je ohranitev stavbne substance v celoti, stavbe pa naj dobijo sodobne standarde na tak način, da njihova zgodovinska pričevalnost ne bo okrnjena. Uspešnosti prenove ne merijo po tem, koliko novih stavb se je bolj ali manj vključilo v mestno strukturo, temveč koliko izvirne stavbne substance, ki je ni mogoče reproducirati, jim je bilo mogoče ohraniti. Pri tem se zelo dobro zavedajo, da niso spomeniki samo stavbe visoke umetniške vrednosti, ampak predvsem tisti objekti, v katerih se zrcali zgodovina. Pri tem izpostavljajo predvsem naslednje probleme:

- merila za ugotavljanje spomeniških vrednot temeljijo še vedno na umetnostno-spomeniških temeljih, kar za mestna jedra ni dovolj oz. je vprašljivo;
- pojav konfrontacije med staro in sodobno arhitekturo, ki je tendenciozen in škodljiv;
- pojavilo se verovanje, da je mogoče stare stavbe reproducirati;
- »uničenje brez rušenja« je proces, ki s postopnim spreminjanjem spomenika skoraj neopozno pripelje do popolnega odvzema pričevalnosti.

Zelo dobro se zavedajo tudi problematičnosti spreminjanja namembnosti stavbnega fonda, ki lahko privede do popolnega uničenja značaja tako posameznih stavb kot celotnega mestnega predela.

V

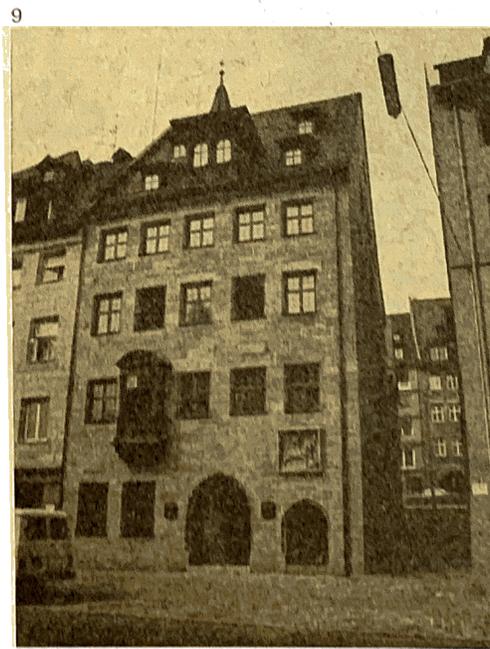
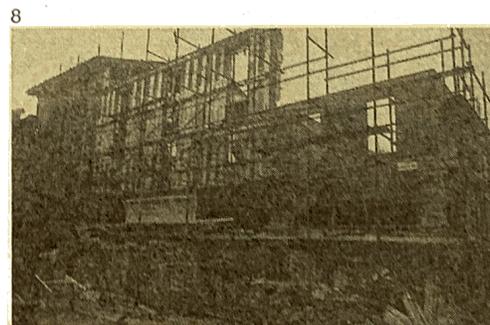
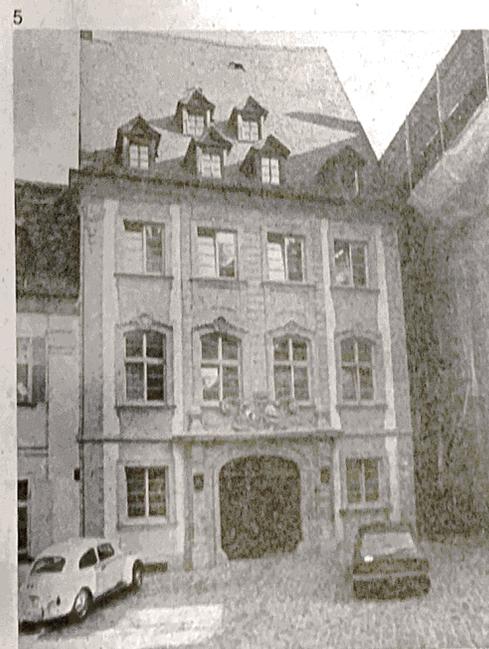
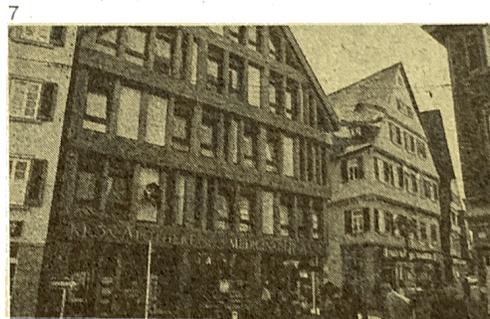
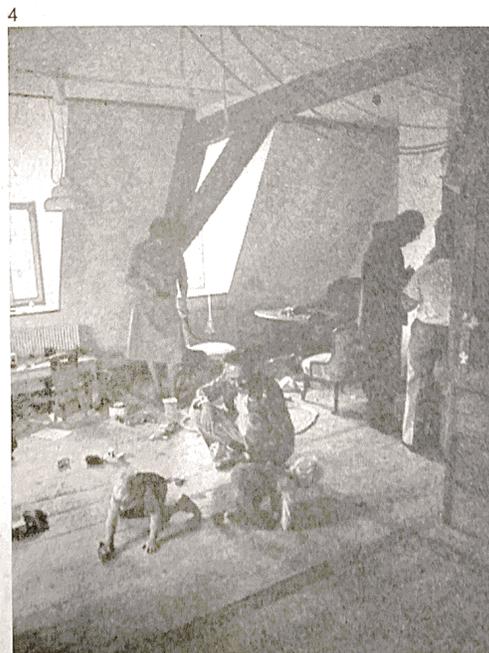
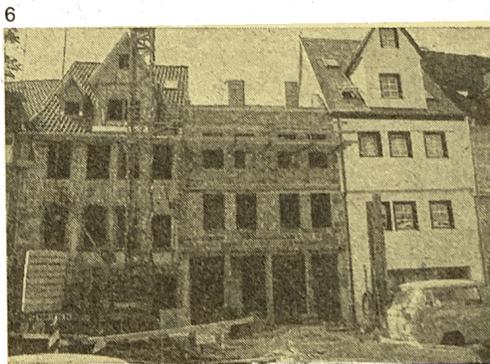
Program prenove Regensburga obsega:

- spomeniškovarstveni program,
- gradbeni material,
- socialni program,

pri čemer so vsi trije programi enakovredni in za izvedbo celostne prenove nezamenljivi. Rezultati take politike prenove, ki ni politika posameznikov, ampak celega mesta, so vidni in jih je iz leta v leto več. Označili pa bi jih lahko takole:

- izboljšala se je socialna in starostna struktura prebivalcev;
- izboljšal se je ekonomski položaj mestnega jedra;
- spomeniške vrednote stavb so ohranjene in prezentirane;
- zaradi postopne sanacije stavbne substance se je povečalo zanimanje za vlaganje sredstev v mestno prenovo.

1. STUTTGART
2. BAMBERG
3. NÜRNBERG
4. BAMBERG
5. BAMBERG
6. ESSLINGEN
7. STUTTGART
8. STUTTGART
9. NÜRNBERG

garaž nov značaj. Ti posegi bodo morda dali možnost sožitja med pešcem in avtomobilom. Cilj prenove Stuttgarta je predvsem ustvaritev humanih bivalnih pogojev tako v stavbah samih kot na javnih mestnih površinah, pa čeprav pogosto na račun spomeniških vrednot posameznih mestnih predelov.

Že v osnovi popolnoma drugačen pa je pristop k prenovi Nürnberga, ki je bil v zadnji vojni prav tako močno porušen. Tukaj so se že v času povojne obnove odločili za kar najbolj natančno rekonstrukcijo mestne podobe, pri čemer so nekatere stavbe v celoti rekonstruirali, druge pa le prilagodili starim stavbnim masam. Tem načelom so se morale prilagoditi celo veleblagovnice, ki se navadno zelo težko vključujejo v obstoječe mestne strukture.

IV

Tretje večje mesto, katerega prenove bi se rad dotaknil, je Regensburg, kjer je celo mestno jedro preživelo zadnjo vojno in je danes edino ohranjeno srednjeveško velemesto severno od Alp. Bolj kot kjerkoli drugod se prebivalci zavedajo, da je njihovo mesto spomenik historičnega urbanizma in so se prenove lotili s tega aspekta. Osnova njihovega pristopa je ohranitev stavbne substance v celoti, stavbe pa naj dobijo sodobne standarde na tak način, da njihova zgodovinska pričevalnost ne bo okrnjena. Uspešnosti prenove ne merijo po tem, koliko novih stavb se je bolj ali manj vključilo v mestno strukturo, temveč koliko izvirne stavbne substance, ki je ni mogoče reproducirati, jim je bilo mogoče ohraniti. Pri tem se zelo dobro zavedajo, da niso spomeniki samo stavbe visoke umetniške vrednosti, ampak predvsem tisti objekti, v katerih se zrcali zgodovina. Pri tem izpostavljajo predvsem naslednje probleme:

- merila za ugotavljanje spomeniških vrednot temeljijo še vedno na umetnostno-spomeniških temeljih, kar za mestna jedra ni dovolj oz. je vprašljivo;
- pojav konfrontacije med staro in sodobno arhitekturo, ki je tendenciozen in škodljiv;
- pojavilo se verovanje, da je mogoče stare stavbe reproducirati;
- »uničenje brez rušenja« je proces, ki s postopnim spreminjanjem spomenika skoraj neopozno pripelje do popolnega odvzema pričevalnosti.

Zelo dobro se zavedajo tudi problematičnosti spreminjanja namembnosti stavbnega fonda, ki lahko privede do popolnega uničenja značaja tako posameznih stavb kot celotnega mestnega predela.

V

Program prenove Regensburga obsega:

- spomeniškovarstveni program,
 - gradbeni material,
 - socialni program,
- pri čemer so vsi trije programi enakovredni in za izvedbo celostne prenove nezamenljivi. Rezultati take politike prenove, ki ni politika posameznikov, ampak celega mesta, so vidni in jih je iz leta v leto več. Označili pa bi jih lahko takole:
- izboljšala se je socialna in starostna struktura prebivalcev;
 - izboljšal se je ekonomski položaj mestnega jedra;
 - spomeniške vrednote stavb so ohranjene in prezentirane;
 - zaradi postopne sanacije stavbne substance se je povečalo zanimanje za vlaganje sredstev v mestno prenavo.

V doslej naštetih primerih je vedno šlo, ne glede na pristop, za prenovo, namenjeno predvsem stalnim prebivalcem mesta. Toda tudi tujec se bo v tako mesto zaradi raznolikosti njegovih programov zlahka vživel.

Popolnoma drugačen pristop pa je zavzelo manjše mesto Rothenburg ob der Tauber, ki je zaradi odmaknjenosti ohranilo povsem srednjeveški videz s celotnim obzidjem itd. Tu so celotno prenovo namenili tujskemu prometu in iz svojega mesta naredili mesto muzej. Ta koncept je dobro karikiriral nemški kolega, ko je dejal, da mora biti v Rothenburgu še reklama za coca-colo iz kovanega železa. Žal pa deluje to mesto

kot maketa; tujcu je zanimivo le za nekaj ur, pa tudi prebivalci se ne počutijo prijetno in se z mestom, ki ne živi normalnega življenja 20. stoletja, ne morejo identificirati.

VI

Rothenburg je poučen primer, kako prenova mesta ne more biti projicirana v preteklost, ampak prek sedanosti v prihodnost.

Iz vsega navedenega lahko sklepamo, da sistemov prenove starih mest ni več, ampak da je le eden, in to tisti, ki lahko prilagodi mesto, mestno jedro ali drug mestni predel zahtevam sodobnega življenja in da take rezultate, ki jih že

čez nekaj let ne bo treba bistveno popravljati.

Zaradi tega pa je potrebno:

— fizično valorizirati in sanirati vse spomeniške značilnosti, tako na ravni celotnega mesta kot posameznih stavb in njihovih detajlov;

— omogočiti in pospeševati takšno starostno in socialno strukturo prebivalcev, ki bo zagotavljala mestu življenje;

— omogočiti in pospeševati takšno gospodarsko dejavnost, ki bo zagotavljala mestnemu jedru sorazmerno ekonomsko neodvisnost, ne da bi pri tem ogrožala njegov značaj in njegove spomeniške vrednote.

Matjaž Jež, Maribor

Zelenje v naseljih

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Za uvod bom zastavil izhodišče, da je zelenje konstantna in v vseh zgodovinskih obdobjih potrjena komponenta kvalitetnega bivalnega okolja. O razmerah na Slovenskem bogato pripovedujejo tudi grafike Valvasorja in Vischerja. Čeprav prikazujejo razmere v sicer »sivem« srednjem veku, je bila večina takratnih naselij vendarle bolj zelenih, kot so današnja. Človekov odnos do zelenja v njegovem bivalnem okolju se odraža različno. Če naredimo kratek pregled osnovnih oblik, naj omenim naslednje:

1. hišno drevo,
2. vaško drevo,
3. mestni parki.

Ad 1

Kultura hišnega drevesa je v Sloveniji tradicionalna. Med drevesnimi vrstami prevladuje lipa, kot lokalne posebnosti pa se pojavljajo še druge vrste. Na vzhodnem Pohorju in Kobanskem je na primer prevladujoča tisa, ki dosega v tem prostoru tudi izjemen dendrološki pomen. Drugod se uveljavljajo še: oreh, hruška, kostanj, topol, jesen, cipresa ter murva.

Poleg jasno izražene ekološke funkcije (zlasti vetrni zaslon in obramba pred strelo) se pojavi kot izstopajoča tudi spominska funkcija. Drevesa so namreč pogosto sadili v spomin na kake dogodke: rojstvo, poroka, srečno ozdravitev, vrnitve iz vojske ipd. Skupaj s celo domačijo in obdajajočimi obdelovalnimi površinami imajo hišna drevesa tudi odločilen pomen za oblikovanje značilne podobe krajine.

Ad 2

Ob pojavu vaškega drevesa kaže posebej poudariti spremembo vodilne funkcije. Ekološka,

spominska in druge funkcije stopijo v ozadje, močnejše se uveljavi sociološka funkcija. Vaško drevo je vedno prostor nekega dogajanja. Iz starejšega življenja slovenske vasi kaže posebej omeniti Sodišince v Pomurju, kjer še stoji sodna lipa, pod katero so sodili. Zanimiv primer iz sodobnega življenja je tržni prostor v Mežici, ki ga imenujejo »pod lipo«. Ta izraz je pri ljudeh tako zasidran, da izraza trg sploh ne uporabljajo. Govore na primer: »Grem pod lipo« ali »Kaj imajo danes pod lipo?« ipd.

Bolj splošno je razširjen pojav, da je vaško drevo zbirališče vaščanov, prizorišče družabnega življenja, veseljski ali gostinski prostor ipd. Nobena redkost ni na primer gostilna z imenom »Pod lipo«, »Pri lipi«, »Pri stari lipi« itd.

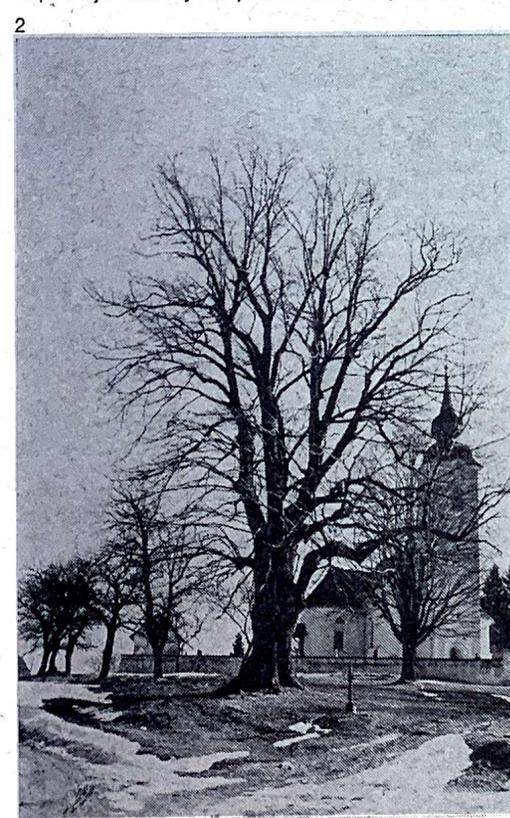
Ad 3

Mestno zelenje je v razliko s pravkar omenjenimi oblikami dosti kompleksnejša kategorija, tako po funkcijah kot po raznovrstnosti pojavljanja.

Funkcije mestnega zelenja so zlasti:

1. ekološka: regulacija mikroklimе, zaščita pred hrupom, čiščenje zraka,
2. krajinsko estetska, ambientalna,
3. umetnostnozgodovinska,
4. vzgojno-izobraževalna,
5. športno-rekreacijska,
6. sociološka, psihološka,
7. spominska.

Zaporedje funkcij ni pomembno, saj je pri po-

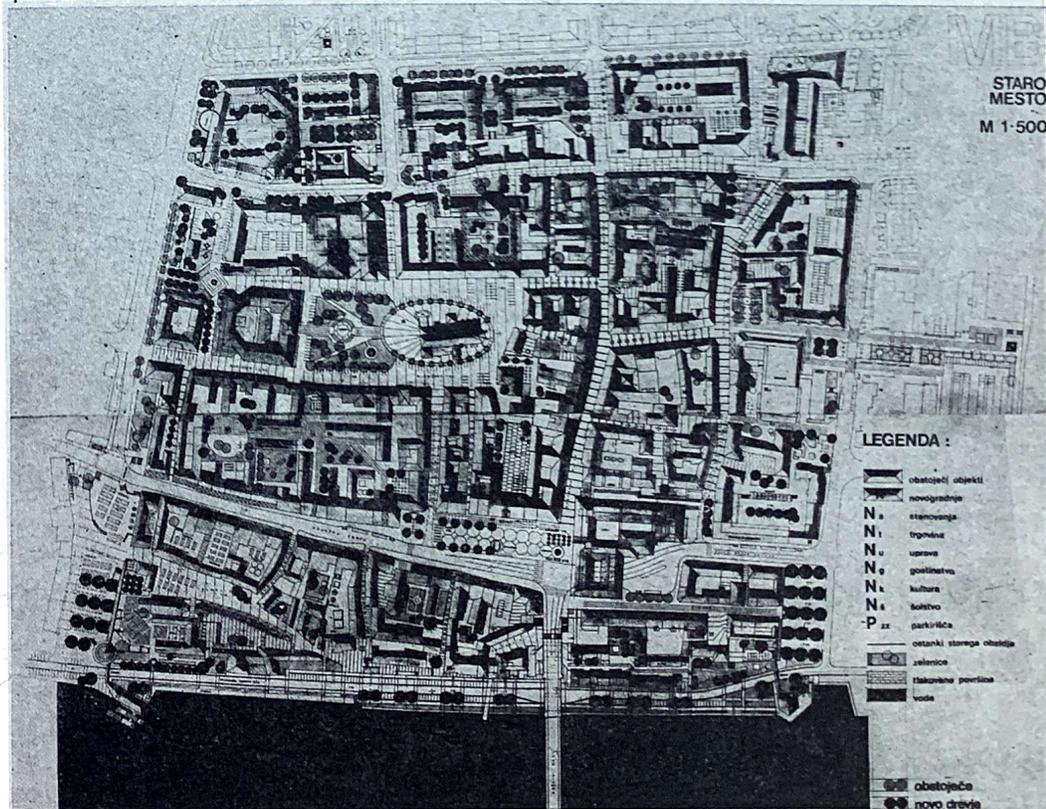

1. DRAVSKI KOZJAK, hišna tisa
 2. ZAVRŠE, cerkvena lipa
 3. ČERNEČKO POLJE pri DRAVOGRADU, znamenje z lipo
 4. Branko KOČMUT
- NAČRT ZAZELEINITVE STAREGA MESTA
Maribor, 1981
(opis legende — beli krogci: obstoječe drevice,
črni krogci: novo drevje)

3

4

sameznih oblikah zelenja v ospredju zdaj ena in zdaj druga funkcija. Starejši parki imajo večinoma umetnostnozgodovinsko funkcijo, če jih odlikuje značilna arhitektura; nasadi v območju spominskih obeležij imajo predvsem spominsko, botanični in zoološki vrtovi zlasti učno-vzgojno, športni parki pa predvsem športno-rekreacijsko funkcijo. Nasadi ob cestah in industrijskih objektih v obliki gostih drevoredov ali živih mej imajo poudarjeno ekološko funkcijo, manjše zelene površine, kot so zelenice, posamezna drevesa ipd., pa dajejo ljudem predvsem psihološki občutek slika z naravo in odločno vplivajo na oblikovanje okolja. Tako smo kar mimogrede razvrstili mestno ze-

lenje po obliki. Zapisano pregledno so to:

1. park,
2. drevored,
3. zelenica.

S tako opredeljenimi osnovnimi parametri mestnega zelenja se laže soočimo z osrednjo temo srečanja, to je zelenje v mestnem jedru. Jedra naših mest so večinoma stara. Največkrat nosijo pečat srednjega veka, za katerega sklepamo po starih grafikah, da je dajal prednost zelenju na grajskem griču in seveda ob samem gradu, kjer srečamo grajski park, drevored ali vsaj mogočno drevo na grajskem dvorišču. Naselje na vznožju grajskega griča kaže z ulične strani res skromno ozelenitev, ki pa se razbo-

hoti na dvoriščih. Tu so zelenjavni, cvetlični in sadni vrtovi, celo vinogradi ali vsaj kakšna brajda. Opravititi imamo torej z zasebnim zelenjem z gospodarsko funkcijo, ki pa ima vendarle velik pomen za celotno podobo mesta. Kot zanimivost iz tega obdobja kaže omeniti 400 let staro vinsko trio v Mariboru, ki je zaradi izjemne starosti uvrščena med najpomembnejšo naravno dediščino Slovenije.

Program revitalizacije mestnih jeder pogosto predvideva odpiranje dvorišč, njihovo urejanje, oblikovanje peš con in novih prehodov. S tem postanejo nekdanje intimne površine dostopne širši javnosti in jih kaže temeljito izkoristiti za uveljavljanje javnih zelenih površin (gostinski vrtovi, počivališča, sprehajališča, prodajni prostori na prostem, shajališča ipd.).

Izdaten vpliv na današnjo podobo mestnih jeder, zlati na zelenje v njih, je imel čas ob prehodu 19. v 20. stoletje. Razgibal je mestni prostor, oblikoval nove trge, jih oplemenitil s stilnimi parki in prinesel tudi tako imenovane mestne parke in drevorede. Ta kategorija zelenja pred-

stavlja največkrat glavnino naravne dediščine mestnih jeder. Ker nove mestne soseske rastejo brez parkov, ostajajo obstoječi tudi edini in so zato toliko pomembnejši. Pogosto jih bogati stilna arhitektura, ki jim daje še dodatno vrednost.

Pri obravnavanju zelenja z vidika obnove mestnih jeder mora prevladati načelo, da je obstoječi fond največja vrednota in da kaže na njegovih učinkih zasnovati koncept nove ureditve, pri tem pa seveda upoštevati naravne zakonitosti dreves, da bi se vendarle nehali ponavljati primeri, ko arhitekt na papirju predvidi ohranitev posameznih dreves, sami projekti pa so v detajlih taki, da drevje gradbenih posegov ne prenese. V takih primerih se seveda izvede nadomestna saditev z mladim drevesom, ki pa žal nikakor ne more odtehtati kvalitet izgubljenega odraslega drevesa.

Kadar se bomo lotevali povsem novih zasaditev v mestnem jedru, moramo upoštevati zlasti dvoje: zelenje potrebuje prostor in druge ustrezne pogoje. Prostor razumem v tem primeru kot fi-

zikalno in kot likovno kategorijo. Sem sodi tudi pravilen izbor rastlin, takih, ki se bodo vključevale v dani prostor in ga tudi dopolnjevale.

Fogoji za rast so v mestu največkrat slabi. Rastline ogroža zlasti onesnaženo ozračje in slanima v tleh zaradi zimskega soljenja cest ter seveda fizične poškodbe zaradi avtomobilskega prometa. Zato moramo vzporedno z načrtovanjem zelenja oblikovati tudi ustrezne pogoje za njegovo rast.

Glede na znane pozitivne vplive zelenja v človekovem bivalnem okolju pričakujem, da bo obnova mestnih jeder še uspešnejša, če bodo načrtovalci to dejstvo tudi upoštevali.

Ob tem si naravoslovci želimo več možnosti tvornega sodelovanja pri načrtovanju prenove, še posebej z vidika spomeniškega varstva, saj menim, da je pričujoči prispevek dovolj jasno pokazal, da je mestno zelenje tudi nosilec bogate kulturne dediščine.

Ivan Sedej, Ljubljana

Etnološka valorizacija spomenikov

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Prenova mest in vasi je poleg drugega tudi eminentno etnološko vprašanje, pa naj gre za tisto smer etnologije, ki raziskuje sodobnega človeka in njegovo življenje, ali pa za etnološko smer, ki posveča poglavitno pozornost preteklosti. Hkrati pa moramo ugotoviti, da pomeni etnološka valorizacija v kontekstu, kot smo ga vajeni, vendar nekaj drugega kot le vrednotenje spomenikov z vidika etnološke stroke. Po tako zoženi opredelitvi bi bil etnološki spomenik tisti, ki bi imel vrednost predvsem za etnologijo — bodisi kot njen predmet bodisi kot objekt, ki je ključnega pomena za globlje dimenzije stroke. Če pa se spomnimo, kaj pomeni izraz etnološki spomenik v naših razmerah, ugotovimo, da gre le za dokaj širšo opredelitev (ki je seveda s stališča stroke lahko tudi ožja), saj sodijo v to kategorijo vsi spomeniki ljudske kulture v preteklosti. Poimenovanje in predmet temeljita v navidez nekoliko zastarelih etnoloških pojmovanjih — kar bi bila nedvomno negativna poteza, če ne bi pomenilo varstvo etnoloških spomenikov pa tudi njihova valorizacija avtonomne dejavnosti, ki temelji v enaki meri na etnologiji kot tudi umetnostni zgodovini in posebej na zgodovini arhitekture. Mislimo, da nima smisla izgubljati besed o zgodovini; lahko rečemo le to, da je etnolog-konservator (kot poklic in kot dejavnost) rezultat spoznanja, da spomeniki narodne kulture v najširšem pomenu besede niso le najvišji umetnostni dosežki, marveč tudi dosežki anonimne ljudske kulture. Vendar je bil tradicionalni valorizacijski aparat obremenjen s klasičnimi spomeniški merili, ki so mimogrede v veljavi še danes — navsezadnje je kljub dobrohotni opredelitvi organizacije UNESCO, češ da je vsak spomenik, ki je pomemben za narod, pomemben tudi za človeštvo, velikanska razlika med piramidami pri Gizeh in med Pepetovo hišo v Škofji Loki. Tu si lahko privoščimo le zloben ekskurz: občinski možje je tudi ne bi podrli tako zlahka, če bi imela piramidne dimenzije! To pa pomeni, da pri varovanju pogosto odloča tudi velikost — še bolj pa pri poznejši spomeniški negi. Vendar je etnološka valorizacija in inavguracija etnološkega spomenika pri nas prinesla precej novosti. V okvirih specifične delovne usmeritve so prej manjvredni spomeniki postali enakovredna sestavina kulturne dediščine, posebno

če pomislimo, da je za značaj slovenske kulturne krajine anonimno arhitekturno tkivo bistvene pomena. To pa seveda ne pomeni, da je pomembnejše od akcentov — to je od monumentalnih spomenikov z izrazitim slogovnim značajem — pa od gradov in spomenikov, ki imajo pretežno dokumentarično vrednost.

Valorizacijski kriteriji, ki smo jih uveljavili za kmečkvo in ljudsko arhitekturo, so v mnogočemu vplivali tudi na valorizacijo arhitekture in ambientov v mestih. Tako so dobile svoje mesto in pomen tudi skromne stavbe, ki sicer nimajo pomembnejše likovne vrednosti, so pa zato izjemno pričevanje o načinu življenja njihovih prebivalcev v različnih časovnih prerezih. Hkrati pa moramo poudariti, da se pri izrazito dokumentaričnih sestavinah teh arhitektur na svoj način izraža tudi estetska komponenta. To pa pomeni, da je v okvirih takih akcij, kot je prenova, povsem neuporabna klasična spomeniška valorizacija, ki razlikuje med spomeniki različnih vrednostnih kategorij; za značaj nekega naselja (pa naj bo to mesto ali vas) so pomembni prav vsi objekti, ki soustvarjajo celoto, to je urbani organizem. Tu pa lahko vnovič ugotovimo delež, ki ga je specifična usmeritev konservatorjev — etnologov prinesla v konservatorstvo in v vrednotenje kulturnega okolja. Hkrati pa so te novosti tudi iztočnica za opredelitev mesta konservatorja — etnologa v procesih prenove. O tem pa začnemo ponavadi govoriti v tistem trenutku, ko skušamo prikriti kako neprijetnost. Ena od teh neprijetnosti je nedvomno nerealno sorazmerje med številom etnoloških spomenikov in številom konservatorjev, ki se z njimi ukvarjajo, druga pa je najbrž prizadevanje, da bi etnologa povsem iztirili iz klasične konservatorske dejavnosti, tako da bi mu kot edino torišče dela ostalo anonimno pripravlanje anket. Navsezadnje si marsikdo predstavlja skupinsko strokovno delo in pri tem delež etnologa kot samoumevno dominacijo neke stroke, ki naj bi ji bile podrejene vse »obrobne« dejavnosti. Ta smer se jasno vidi iz zahtev, naj bi etnolog popolnoma zanemaril zanimanje za predmet in konkretno arhitekturo — obravnava le-te naj bi bila izključna domena arhitekta. V tem pogledu in v teh razmerjih pa etnologu ne ostane drugega, kot da se poslovi od poglavitnih nalog — od valorizacije, to pa pomeni

tudi nesmiselno likvidacijo uveljavljene spomeniške vrste, namreč etnoloških spomenikov. Zavedati se moramo, da je bistveni sestavni del mestnega tkiva tudi pomembna grupacija arhitektur ali dediščine, ki jo vrednotimo predvsem po etnoloških kriterijih — čeravno lahko vnovič ugotovimo, da so predmet etnologije kot vede tudi materialni preostanki ali spomeniki višjih socialnih sfer.

Zožen etnološki kriterij pojmuje spomenik predvsem kot dokument o načinu življenja, ki se je na objektu odvijalo ali pa se še odvija, uveljavljena praksa pa je vendarle nekoliko kompleksnejša — saj ne gre le za vrednotenje čiste dokumentarične strukture, marveč tudi za poudarjanje estetskih in likovnih komponent, ki so zaradi svoje (navidezne ali dejanske) skromnosti skrite in premalo cenjene. Odkrivanje teh pa je nedvomno pomembna naloga, ki so jo v dosedanem delu opravljali predvsem maloštevilni konservatorji — etnologi. Ker pomeni vrednotenje vedno tudi eliminacijo tistega, kar naj bi bilo manj pomembno, se je razvil sistem, ki skuša vrednotiti anonimno tkivo kar se da objektivno, upošteva večplastnost in večpomenskost posameznih objektov — spomenikov. Gre namreč zato, da moramo med vrsto arhitektur, ki imajo velik dokumentarični pomen, izbrati tiste, ki so najpomembnejši in ki imajo najširši spekter pričevanja. To so pa spet tisti, ki niso zgolj stavba (po Pevsnerjevi opredelitvi), marveč imajo tudi sestavine ali pomen zavestno oblikovane arhitekture. Iz tega sledi, da je pri takih spomenikih ob rekonstrukciji ali pri prenovi potrebna kompleksnejša obravnava — ker ne gre le za ohranitev tistih temeljnih značilnosti objekta, ki ga opredeljujejo kot dokument, marveč tudi za strukturo, ki ga opredeljuje kot likovni organizem in kot sestavino višjega organizma — ambienta ali naselja.

Po drugi strani pa je tudi valorizacija pomembnih arhitektur, ki imajo pretežno umetnostni pomen, pomanjkljiva brez upoštevanja etnoloških dimenzij — predvsem relacij teh objektov do anonimnega tkiva. Navsezadnje nam tu lahko pomaga tudi statistika. Grad, cerkev, palača in bogata meščanska hiša v historičnem okolju so socialni in hierarhični vrh, ki ne more viseti v praznem prostoru. Pomen in vrednost jim nam-

reč daje šele številno anonimno stavbno tkivo, ki je baza in pogoj končnega učinka. Katerakoli ljubljanskih palač, ki so obkrožene z »manjvrednim« tkivom bi izgubila dobršen del svoje kvalitete in izraznosti, če bi jo izločili iz okolja. Zato lahko sklenemo, da potrebujemo in bomo še dolgo potrebovali tudi tisti tip konservatorja za etnološke spomenike, kot se je razvil v

nekajdesetletni praksi, ki skuša na svojem področju strniti dognanja različnih specializiranih ved, predvsem pa etnologije, umetnostne zgodovine in zgodovine s hkratnim poznavanjem starih tehnologij. Navsezadnje valorizacija zahteva tovrstno znanje in opredelitev, predvsem pa intenzivno ukvarjanje s predmetom, z arhitekturo, njenimi detajli in v širšem pogledu z

naselji, z njihovo funkcijo in obliko. To pa je spet izhodišče za uveljavitev etnologa tudi na drugih področjih prenove in konservatorstva. Mislimo na tisti tip raziskovalcev, ki bodo prinesli svoj delež predvsem z rezultati raziskovanja tako imenovanih relacij, čeravno tudi pri relacijah ne bo mogoče iti mimo konkretne arhitekture in konkretnega gradiva.

Peter Fister, Ljubljana

Novi vidiki v načrtovanju in izvedbi prenove

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Število in različnost posvetovanj, ki v teh dneh tečejo ob ljubljanski prenovi v kar prevelikem številu in preveč ločeno, kaže na vrsto novosti, ki so se v zadnjem času uveljavile na tem področju. Žal prenekaero tako posvetovanje nima posebnega namena in ne prinese česa novega. Morda se za tem skriva tudi želja, da bi se vsi tisti, ki so do nedavna govorili o prenovi le mimogrede ali celo odklonilno, pokazali v napredni luči, ali pa, da so to spet zaprta strokovna mnenja. Iz tega vzroka je treba tudi tolikokrat ponavljati iste osnovne metodološke misli, ponovno opravičevati že dogovorjene cilje posameznih strok in njihove medsebojne odnose ali se dogovarjati za načine dela, ki bi morali biti, če že ne »minulo delo«, pa vsaj utečena praksa.

Nove gospodarske zahteve, obenem pa tudi nova strokovna spoznanja seveda tudi v prenovi spreminjajo vrsto sestavin od ciljev do načina dela. Ker pa je prenova (še do nedavna »revitalizacija«) ne le novost, ampak tudi stalen proces v spreminjanju, jo je potrebno tudi v razvitem sistemu temu primerno prilagajati.

Želel bi navesti le nekaj osnovnih novosti, ki spreminjajo odnose med strokami, odnose do posameznih na prvi pogled povsem strokovnih sestavin, ki nakazujejo nekoliko drugačne možnosti v okviru varovanja kulturne in naravne dediščine, kot smo jih razumeli doslej. Najbrž se bo istih problemov dotaknilo še več referentov, zato jih bom skušal predstaviti tako, kot se kažejo raziskovalcu in načrtovalcu, ki je postavljen pred nalogo, da skuša uveljaviti stroga strokovna izhodišča ter na koncu priti do čim bolj realnega cilja. Problematike ne navajam kot prikaz neke nove celovite metodologije, ampak kot niz bolj ali manj samostojno nastalih novosti, ki jih vključujemo v sedanje delo. Tudi ne bi želel ponavljati vrste še nerešenih problemov od (ne)usklajene urbanistične zakonodaje do strokovne (ne)usposobljenosti kadrov, kar po vsem videzu še dolgo ne bo rešeno zadovoljivo.

1. Prenova kot nujna sestavina družbenega in prostorskega planiranja se danes postavlja kot protitež prenovi pri nalogi varstva in obnove naravne in kulturne dediščine, čeprav bi morali obe stopati po isti poti. Tako govorimo danes o prenovi ne le kulturnozgodovinsko pomembnih predelov, za katero smo se odločili predvsem zaradi kvalitete, ampak tudi o prenovi starejših in zanemarjenih predelov (materialno in vsebinsko), za katero se odločamo zaradi **nekvalltete**. Postavitev meje je zaradi nejasne zakonodaje, še bolj pa zaradi strokovne ozkosti kriterijev lahko le enostranska.

Če gledamo s stališča spomeniškega varstva, bi morali v raziskave pomanjkljivosti stavbne dediščine vključiti tudi raziskave pomankljivosti materialnih sestavin te dediščine, prav tako pa tudi raziskave vsebinskih kvalitete ali nekvallitet obravnavanega področja, da bi se lahko enakovredno spoprijeli z novo širino naloge. Najbrž

bi skrajna usmeritev, ko bi se spet opredelili le za izjemne spomeniške vrednosti tega prostora, postala za realno varstvo spomenikov usodna.

Danes si ne moremo več zamisliti le idealnega varstva abstraktnih sestavin, temveč lahko govorimo le o realnem odnosu, v katerem so abstraktne sestavine izhodišča za opredelitev. Ne da bi hoteli kakorkoli usmerjati strokovna prizadevanja konservatorske stroke, lahko ugotovimo, da z vidika interdisciplinarne naloge v prenovi v tej smeri še ni bilo dosti storjenega. Tudi konservatorji bi namreč morali sodelovati pri odločitvah o vseh kriterijih, ki bi vplivali na obseg prenove. To pa pomeni precejšnjo razširitev vsebine njihovega dela ali pa (če tega ne bi sprejeli) popolno prepustitev pobude drugim strokam.

Druge stroke, predvsem urbanisti, sociologi in še kateri pa sedaj po eni strani nekritično upoštevajo vse, kar jim ponudi spomeniškovarstvena presoja ali pa zaradi nerazumevanja od teh ponudb v celoti odstopajo, če so še tako dobro pripravljene.

Tako se vračamo na začetek, ko se je prenova šele pojavila. Tokrat ne gre več za brezbržnost ali odtujenost strok, ampak za medsebojno tekmovanje v tem, katera od njih naj bi prevzela vse ali vsaj glavne pobude v prenovi; pri tem pa cilje mimogrede pozabljajo. Če smo na začetku prenove govorili o izključni pobudi spomeniškega varstva, sedaj lahko govorimo o družbeno-ekonomski pobudi, marsikje celo s posebnim poudarkom le na ekonomiki. Taka tekma se bo vsekakor končala slabo in na škodo stavbne dediščine, ne glede na to, kdo bo zmagal.

2. Drug problem, ki se vse močneje pojavlja, je razširitev procesa prenove tudi na nemestna področja. To je bilo mogoče pričakovati že prej, a zdí se, da tega nihče ni verjel; zdaj na to ni nihče pripravljen, še najmanj morda spomeniško varstvo. Pred nami se razširja možnost, da bi kulturno krajino, naravno dediščino in stavbno dediščino ruralnega ali drugega zunajmestnega prostora vključili v družbeno nalogo, ki bi jim kljub vsakovrstnim težavam zagotovila nadaljnji obstoj. Za to pa bo potrebno zagotoviti strokovnjake, ki bodo sposobni preseči ozke okvire institucionalne strokovne zaprtosti. Vprašanje je, ali to lahko dosežemo s posebnimi profili etnologov, umetnostnih zgodovinarjev, sociologov, arhitektov in drugih v okviru urbanističnih birojev ali zavodov za spomeniško varstvo ali pa bomo morali ustvariti take tipe strokovnjakov, ki bodo sposobni med seboj povezano delovati ne le na teh, ampak tudi na drugih ustanovah, ki se vključujejo v novo nalogo.

3. Kje se danes postavlja mesto konservatorja v prenovi, je vprašanje, na katero odgovorjamo, kakor nam je tisti trenutek ugodneje. Če ga potrebujemo za izdelavo nekih analiz, potem je njegova vloga predvsem vloga znanstvenika. Če pa hočemo ugotoviti, kdo je odgovoren za pred-

pisovanje dejanskega posega, postane konservator spet le nujna prisila po starem sistemu, namesto da bi bil kreativni sodelavec-strokovnjak.

Ker so danes tudi spomeniki predvsem sestavni deli celotnega prostora, morda tudi njegovih vzorci, pa bi moral biti konservator (tu mislim vse vrste od umetnostnega zgodovinarja, arhitekta, etnologa, arheologa, biologa ali kateregakoli profila) res sposoben celovitega vključevanja v prenavo. To pomeni, da bi nastopal hkrati kot znanstvenik, strokovnjak in družbeni delavec ter da bi prevzel del nalog v načrtovanju in izvedbi prenove. Samo tako bi lahko prenova kot celovit proces varstva in prenove kvalitete (pa tudi nekvallitete) prostorske dediščine kdaj v celoti zaživela in ne bi bila več le tekmovanje strok ter prepričevanje o večji pomembnosti ene ali druge.

4. S tem v zvezi je potrebno spregovoriti vsaj nekaj besed o prvem poskusu izdelave celovitega konservatorskega programa v Ljubljani. Strokovno zelo poglobljeno delo, ki je skoraj bolj monografija kot sestavina prenove, je nastajalo sicer po zapletenih sistemih stanovskega sodelovanja, vendar nam je rezultat dal dragocene napotke. Arhitektom je omogočil v veliki meri preizkusiti resnične možnosti izvedbe konservatorske preobrazbe predela, umetnostni zgodovini kot nosilcu naloge pa preveriti njene zmožnosti vključevanja v programske zasnove. Če gledamo uporabnost, se sicer z vidika arhitekta-načrtovalca kažejo vrzeli v realnosti izvedbe, saj so kriteriji za program izhajali izrazito iz ene stroke. Tu bi kazalo v prihodnje bolj poglobliti sodelovanje pri oblikovanju kriterijev za odločitve ali pa že na konservatorskem nivoju upoštevati večdisciplinarnost (sodelovanje konservatorjev, umetnostnih zgodovinarjev, arhitektov, etnologov, ...). Po drugi strani lahko samokritično rečemo, da smo v arhitektonskem načrtovanju prehitevali. Ne glede na to, da so bili za oboje objektivni vzroki, bi bil rezultat verjetno boljši, če bi delo teklo bolj vzporedno in bi se tako morda nekatere rešitve že prej izkazale za nesprejemljive ali boljše od predlaganih. Vse to velja tudi za druge strokovne ravni, predvsem za urbanistična izhodišča.

Ugotovimo pa lahko, da je to ena od novosti, ki so bile vedno nujne in ki morajo v prihodnje postati obvezna sestavina načrtovanja prenove. Konservatorski program (z delnimi korekturami) je del kriterijev za urbanistični in arhitekturni nivo načrtovanja, hkrati pa zahteva povezano uporabo popolne topografije izbranih področij. Posebno vprašanje v zvezi s tem se postavlja za obseg konservatorskih programov v spomeniško manj zahtevnih področjih, na nivoju urbanističnega prednačrtovanja in v ruralnih predelih.

5. Zaradi novih potreb in širine načrtovanja je nastal tudi nov nivo v zahtevnosti dokumentacije. Za »urbanistično prednačrtovanje« prenove,

v katerem določamo predvsem izbor predelov, stopnjo obdelave in programske cilje, bi morala biti stopnja analize (in z njo dokumentacija) le tolikšna, da bi zadoščala za splošne raziskave. Kot rezultat teh analiz bi morali biti izdelani urbanistični programski dokumenti, ki šele zagotavljajo možnost nadaljevanja podrobnega načrta prenove. Z njimi bi morali določiti nujnosti in obseg obdelave, stopnje obdelave (predpisane analize, načrti in vrsta dokumentacije) ter spomeniškovarstvene, vsebinske, materialne, prostorske in ekonomske cilje.

Bolje poznamo in uporabljamo analize in dokumentacijo za izdelavo podrobnih kriterijev, programov in realnih načrtov. Vendar smo morali zaradi novih izkušenj dodati dogovorjenemu topografskemu kartonu za arhitekturo ne le umetnostnozgodovinsko in entnološko analizo, temveč tudi arhitektonsko, ki se z drugimi združuje v celoto. Tako smo dobili popolno sliko o arhitekturi, ki jo raziskujemo, a obenem preveč popolno za zgoraj omenjene splošne analize. S podrobnimi študijami določamo v prenovi naslednje sestavine: osnovno dokumentacijo, analize, izdelave kriterijev, izdelavo programov na nivoju arhitekture in konservatorstva.

Z novo delitvijo se postavljajo številni problemi. Če imamo izdelan le prvi (splošni) nivo, tega gradiva ni mogoče uporabiti za družbeno veri-

ficirane dokumente, ki bi obvezovali uporabnike, lastnike in družbo; če pa vztrajamo le na izdelavi podrobnih analiz in dokumentacije, pa traja preveč časa do izdelave načrtov, ki so obenem preveč podrobni, da bi jih bilo mogoče v okviru naše zakonodaje uveljaviti kot splošne družbene programe. V prvi, splošni varianti je možen tudi zelo velik vpliv nepreverjenih želja in nerealnih zahtev; izvedba torej ni mogoča. Po drugi strani je po izdelavi podrobne analize in dokumentacije prostora možen močan pritisk večjih investorjev na račun drugih ali celo na račun varstvenih (konservatorskih) posegov. To se še posebej vidi takrat, ko na primer stanovanjska skupnost spozna materialne možnosti pridobitve dodatnih stanovanjskih površin (podstrešja, ...) in to postavi kot družbeno nujnost.

Možnost rešitve naštetih dilem se kaže v več različnih postopkih. Kot prva je hkratna obdelava obeh nivojev. Kljub idealnosti takega postopka se pokažejo težave zlasti v večjih predelih — za primer bi lahko tu navedli prav Ljubljano.

Drugi način daje prednost »zaporedni« obdelavi s predhodno izbranimi »modelnimi« področji. Tudi tu je bila preizkusni kamen Ljubljana, kjer se je pokazalo več problemov, od katerih je največji skrit v zakonodaji, ki ne dopu-

šča vnaprejšnjih dokumentov manjše vrednosti (»zakladni načrt prenove« ne bi smel biti uveljavljen pred pogoji, ki jih postavlja splošni urbanistični načrt...).

Tretja, še nepreverjena možnost je razdelitev področja po težavnostnih stopnjah in zaporedna obdelava. Nekaj podobnega poskušamo sedaj v Škofji Loki, kjer zajema območje, namenjeno prenovi, vsaj trikrat večji del mesta, kot bo v prihodnjem letu zajemala prva stopnja načrta prenove mestnega jedra (znotraj obzidja). Taka rešitev je mogoča le, če se hkrati načrtuje tudi novelacija urbanističnega načrta, ki upošteva zakonitosti načrta prenove ter predvideva v prihodnje za preostala območja posebne načrte prenove.

Za zaključek bi želel zapisati misel, ki je namenjena podobnemu posvetovanju arhitektov (žal ločenemu!). Le s konkretnim delom, katerega cilj je iskanje možnosti za prenavo in hkratno ohranitev vrednot ustvarjenega okolja, ne pa strokovno tekmovanje ali sodelovanje zaradi trenutnih finančnih možnosti, ki jih prenova nudi, bomo dosegli cilj. Želel bi namreč, da se tudi tisti, ki še pred nekaj leti niso hoteli govoriti o prenovi, zdaj pa v njej sodelujejo celo kot pobudniki, uvrste med resnične ustvarjalce možnosti in prihodnosti za kulturno dediščino.

Janez Bogataj, Ljubljana

Dosedanja prizadevanja slovenske etnologije na področju spomeniškega varstva, prostorskega planiranja in odnosov med arhitekturo in etnologijo

Slovenski etnologi so v okviru posvetovanj Slovenskega etnološkega društva pogosto načelnjali vprašanja varstva etnoloških spomenikov, prostorskega planiranja in odnosov med arhitekturo in etnologijo. V zadnjih letih je bilo teh posvetovanj veliko, morda bi rekli, da jih je bilo že kar dovolj. Z vseh mogočih zornih kotov so bila osvetljena teoretična vprašanja. Zato je po svoje zelo ilustrativno mnenje Petra Fistra, ki je na koncu svojega prispevka na enem zadnjih posvetovanj Slovenskega etnološkega društva o arhitekturni dediščini in odnosu do sodobnega stanovanjskega načrtovanja (Ljubljana, januar 1981) zapisal: »Upam, da je to eno zadnjih teoretičnih »posvetovanj« in da bomo na prihodnjem lahko razpravljali o izkušnjah — ne več o teoriji.«

Po tehtnosti in obsegu, zlasti pa po udeležbi tako etnologov kot arhitektov, tudi nekaterih umetnostnih zgodovinarjev izstopata dve posvetovanji:

— Okrogla miza o odnosu med etnologijo in arhitekturo, 20. 11. 1979 v razstavišču Rihard Jakopič v Ljubljani in

— Posvetovanje o slovenskem muzeju na prostem ter odnosu slovenske etnologije do arhitekturne dediščine in sodobnega stanovanjskega načrtovanja, 20. 1. 1981 v dvorani SAZU v Ljubljani.

Izhodišče za okroglo mizo »Etnologija — arhitektura« so bile nekatere zaključene akcije prenove (Koštabona, Radovljica, zlasti Izola) in pa osebna razmišljanja nekaterih etnologov in arhitektov o odnosu med strokami. Prav ta razmišljanja pa so pokazala, da še vedno ne moremo govoriti o enakopravnem odnosu med strokami in o skupnem tvornem načrtovanju. Vse preveč je bilo še najrazličnejših »apelov«, kaj vse bi lahko etnologi zbrali ali raziskali za arhitekto. Menda najbolj skupno je bilo spoznanje obeh strok, da »etnologija daje odgovore o zakonitostih kontinuitete razvoja odnosov med

človekom, načinom življenja in arhitekturo«. Sicer pa je celotno posvetovanje izzvenelo v teoretično razglabljanje in poudarjanje družbenega statusa ene in druge stroke. (Celotno gradivo s posvetovanja, diskusijo in komentarji je objavljeno v Glasniku Slovenskega etnološkega društva 20/1980, št. 1 in št. 3.)

Ko smo že upali, da bo posvetovanjska mrzlica nekoliko pojenjala, je delovna skupina etnološkega društva za spomeniško varstvo in prostorsko planiranje pripravila januarja 1981 naslednje široko zastavljeno posvetovanje o dveh sklopih vprašanj: o muzeju na prostem (t.i. skansu) in o odnosu slovenske etnologije do arhitekturne dediščine in sodobnega stanovanjskega načrtovanja. V okviru drugega sklopa vprašanj je bil govor o prenovi mestnih in nemestnih območij. Razpravljajmo o muzeju na prostem so po nekaj letih privlekla iz naftalina že razrešeno dilemo »za« ali »proti« »vseslovenski razstavi ljudske arhitekture« na enem mestu. Slovenska etnologija se je namreč že pred leti izrekla za rešitev, da je reševanje primerov pretekle bivalne kulture (in gospodarskih stavb) v njihovem primarnem ali avtentičnem kulturnem okolju z vidika strokovnih izhodišč edino sprejemljivo. Zdi pa se, da je to priljubljena tema za razpravljanje, za ljudi zunaj stroke pa izredno zanimiva akcija, ko se »hišice« prevažajo z vseh koncev Slovenije na skupno počivališče (navje?). Ob tem se seveda vsiljuje misel, ali morda tudi marsikateri načrtovalci našega prostora komaj čakajo, da zadovoljijo strokovne kroge in druge Slovence, ki jim je še kaj do identitete kulturne krajine z argumentom: Saj imate skansen in tam je zdaj vse ohranjeno!

Na posvetu je bilo prebranih 17 referatov in krajših prispevkov, videli pa smo tudi diapozitive z izleta slovenskega muzealca v ZDA. Po obeh sklopih vprašanj se je razvila živahna razprava (Glej Glasnik Slovenskega etnološkega društva 21/1981, št. 3, izšel februarja 1982). Gle-

de muzeja na prostem je bila v diskusiji ponovno potrjena misel, da taka oblika predstavitve ljudske arhitekture ne bi bila primerna. Kot zelo pomemben je bil izpostavljen tudi finančni vidik problema. Razpravljajci so se zavzeli za načrtnije reševanje tega fonda v okviru načrtov prenove ali v okviru raznih vaških muzejskih zbirk (tudi zbirk krajevnih skupnosti), za kar imamo že nekaj konkretnih in predvsem spodbudnih rezultatov. Peter Krečič je vprašanje skanska povezal z izkušnjami v Breginju. »Imamo bridke izkušnje iz Breginja, kjer me je najbolj motila odločitev, da bomo en objekt ohranili, druge pa odstranili in zgradili nove zgradbe. Bojim se, da v tem trenutku ideja skanska zveni takole: naredimo skansen, potem pa opravimo s kulturno dediščino tako, kot smo naredili v Breginju. Prav zato se mi vprašanje v kontekstu družbenega trenutka zdi tako pomembno.« Ohranjanje arhitekturnih kompleksov v njihovem naravnem okolju je najbolj sprejemljiva oblika tudi z vidika izobraževanja. Posledica pomanjkanja zgodovinskega načina mišljenja je vzrok slabemu odnosu do arhitekturne dediščine.

Veliko manj pa je bila živa razprava o prispevkih, ki so govorili o prenovi mestnih in nemestnih območij. Morda je temu krivo tudi dejstvo, da sta bila med vsemi številnimi referenti le dva etnološka. Zato se je diskusija močno vzvala in ni imela tiste sočnosti kot po dopoldanskih referatih o muzeju na prostem. Morda je vnesel še največ »zanimivosti« (seveda negativne) Tone Cevc, ki je Ivanu Sedeju pojasnjeval nekatere podrobnosti o pastirski kulturi, nanašajoč se na zanimiv Sedejev referat o prenovi in poskusu strukturalnega vrednotenja počitniške in planšarske arhitekture v kontekstu varstva spomenikov.

Posvetovanje je izzvenelo v spoznanju, da bi ob načrtih prenove mestnih in nemestnih naselij morali strokovnjaki (predvsem etnologi, tudi ar-